

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA KELET-SZIBÉRIÁBÓL, 1919—1921

*A kelet-szibériai hadifoglyok hazahozatalának előkészítése
1919 március—1920 március*

Midőn az Oroszország európai területein levő hadifoglyok spontán hazatérése a forradalom győzelme után megkezdődött, a kelet-szibériai fogolytáborokban elhelyezett sorstársaik számára ez a mérhetetlen távolságok, a polgárháborús viszonyok és az egész Oroszországot sújtó gazdasági krízis miatt szinte lehetetlennek látszott. Számukra csak egy kelet felé, tengeri úton történő, tervszerű kiürítés biztosíthatta volna a gyors hazatérést.

Ez elé az akció elé azonban két leküzdhetetlennek látszó akadály tornyosult. Az első a pénzhány, amely a legyőzött országokat, különösen a volt Monarchia két vezető államát, Ausztriát és Magyarországot sújtotta.¹ A másik akadály pedig a győztes államoknak az a határozata volt, amely szerint a központi hatalmak fogságba esett katonáinak hazaszállítására, csak a békeszerződés ratifikálása után kerülhetett sor. Igaz, az antant nem rendelkezett közvetlenül az Oroszországban fogva tartott hadifoglyok felett, de egy olyan — a győztesek ellenőrzése alatt álló, világtengereket átszelő —, nagyszabású vállalkozás végrehajtásához, mint a „szibériai zsák” kelet felől történő kiürítése, feltétlenül a párizsi Legfőbb Tanács engedélye és támogatása volt szükséges.

Igy a legyőzött államok kormányai csak annyit tehettek Kelet-Szibériában raboskodó polgáraikért, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt dr. Montandon vezetése alatt álló, és a Békekonferencia engedélyével 1919 márciusában Vlagyivosztkba induló küldöttségének bizonyos összeget utaltak át az ottani hadifoglyok támogatására.²

Ugyancsak jelentős összeget, 300 000 dán koronát bocsátottak hasonló célból

¹ A Szibéria egész területén tartózkodó 100 ezernyi magyar hadifogly tengeri úton történő hazaszállításának költségeit — személyenként 200 dollár szállítási díj mellett — 20 millió dollárra becsülték, amely átszámítva 2 milliárd koronának felelt meg (*Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása.* [A továbbiakban — *Kirchner*] *Hadtörténelmi Levéltár* [a továbbiakban — HL] *Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye* [a továbbiakban — Tgy.] 2081. 99. o.) Ha csupán a Bajkál tótól keletre elhelyezett magyar hadifoglyokat — akiknek a létszáma a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) hadifogly osztályának 1920. március 13-i jelentése szerint 15 355 fő volt — kívánták volna ezen az úton hazaszállítani, szerény becslések szerint 3—4 millió dollárba került volna (*Kirchner: 83. o., Dell' Adami Géza: Megváltás Szibériából.* [A továbbiakban — *Dell' Adami*] Bp., 1925. 25—30. o.).

² A magyar kormány 1919 márciusában 80 000 svájci frankot bocsátott dr. Montandon rendelkezésére e célból, amelyet később további 10 000 dollárral, 200 ezer svájci frankkal és 600 ezer rubellel egészítettek ki. (*Dell' Adami: 26—27. o., Kirchner: 123—125. o.*)

a Dán Vöröskereszt, mint az Oroszországban fogságban levő magyarok érdekeit képviselő állam segélyező szervezete rendelkezésére.³

1919 őszén pedig az Amerikai Vöröskereszt számlájára utaltak át 500 000 svájci frankot, hogy mint az Oroszország keleti partvidékét ellenőrzése alatt tartó egyik nagyhatalom jótékonyági intézménye, élelmiszer, ruha, cipő és fűtőanyag beszerzésével támogassa a Tengeremelléken csoportosuló hadifoglyokat.⁴

A kelet-szibériai hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatban érdemi lépésre tulajdonképpen csak a magyar kormánynak a Békekonferenciára történt meghívása után kerülhetett sor.

1920. január 5-én a Párizsba induló „békevonaton” mint a hadifogolyügyek szakértője, helyet kapott Kirchner Sándor ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának későbbi vezetője.⁵

A békedelegáció még a békefeltételek átvétele előtt, 1920. január 14-én jegyzéket intézett az Antant Legfőbb Tanácsához a még fogságban sínylődő — köztük a kelet-szibériai — hadifoglyok érdekében. Ebben mintegy 12 ezerre becsülték a Kelet-Szibériában a japán és amerikai fennhatóság alatti területeken élő magyar hadifoglyok számát. A jegyzékben egy három tagból álló magyar misszió Vlagyivosztokba küldésének engedélyezését kérték a Legfőbb Tanácstól. A delegáció feladatát a Szibériában levő hadifoglyok hazatelepítésének előkészítésében, továbbá a hazaszállítás megkezdéséig az említett területen levő hadifoglyok segélyezésében jelölték meg. Kérésük elbírálásánál annak figyelembe vételét kérték, hogy „Németország már misszióját kiküldötte, Ausztria missziójának útba indítása pedig rövidesen megkezdődik.”

A hazaszállítás mikéntjére vonatkozólag a jegyzék a következő magyar elképzeléseket tartalmazta: „... az Észak-Amerikai Egyesült Államok és a Japán Császárság magas kormányai előlegezzék a magyar kormánynak a hazaszállítás körül felmerülő és lehető(leg) alacsony díjtételek alapján megállapítandó költségeket, hogy a hazaszállítás ezen az alapon megindulhasson. Ezzel kapcsolatban kérjük, hogy a hazaszállítást a pénzügyi kérdés miképpen leendő végleges rendezése ne késleltesse, mert a magyar kormány, bár a költségek visszatérítésére kötelezettséget vállal, de a jelenlegi siralmas anyagi helyzetében csak megfelelő hosszú lejáratú kölcsön biztosítása útján fogja becsületbeli adósságát a hitelező magas államnak megtéríteni.”⁶

A békefeltételek átvétele után a küldöttség visszatért Magyarországra. Budapesten a szibériai hadifoglyok hazaszállítása javára történő széles körű gyűjtőakció kiépítése mellett megpróbálták külföldi kölcsönt felvenni. Ez azonban — tekintettel a békeszerződés ratifikálása előtti bizonytalan viszonyokra, amit még a vesztes háború, a forradalmak és a román megszállás következtében súlyos gazdasági és társadalmi problémák tetéztek — nem sikerült.

Így a Párizsba visszatért magyar delegáció a kelet-szibériai hadifoglyok hazahozatalára vonatkozólag csak a január 14-i kérését ismételhette meg, mely szerint a hazaszállítás esetén hitelezendő összeg visszatérítését csak egy esetleges hosszú lejáratú külföldi kölcsön elnyerése esetén garantálhatja.⁷

3 A Dán Vöröskereszt, illetve a vlagyivosztoki dán konzulátus 1919 nyara és novembere közt 30 ezer készlet fehérneműt, 330 ezer yard flanelt (54 599 dollár), gyógyszert, köpenyt és cipőt osztott szét a szibériai foglyok közt. (Kirchner: 125. o.)

4 Kirchner: 127. o., Dell'Adami: 27. o.

5 Kirchner: 100. o., Dell'Adami: 36. o.

6 Kirchner: 103—104. o.

7 „...mert a magyar kormány bár a költségek visszafizetésére kötelezettséget vállal, de anyagi helyzete ... lehetlenné teszi az összes szállítási költségek megtérítését ... becsületbeli adósságáról azonban hosszú lejáratú kölcsön biztosítása útján a magas hitelező államoknak meg fogja téríteni”. A békedelegáció 1920. február 12-én a hadifoglyok hazaszállításáról benyújtott jegyzékéből (Kirchner: 109—110. o.)

Kirchner ezredes többszöri sürgetésére 1920. március 13-án a következő válasz érkezett a szibériai hadifoglyok ügyében benyújtott jegyzékekre a Békekonferencia elnökétől, Millerand francia miniszterelnöktől: „Van szerencsém értesíteni, hogy a követek 1920. március 11-én megtartott értekezlete elhatározta, hogy (a magyar delegáció — B. A.) eléje terjesztett kívánságának eleget tesz, és a magyar hadifoglyok hazaszállításának előkészítésével megbízott misszióknak Szibériába való elutazását engedélyezi.”⁸

Továbbra is homályban maradt azonban a kérdés Achilles-pontja: vajon vállalja-e az Egyesült Államok vagy Japán a hadifoglyok hitelbe történő hazaszállítását?

Az ebbéli kétségeket azonban hamarosan eloszlatta a Békekonferencia elnökének következő távirata: „... a követek értekezlete március 15-én megtartott ülésén elhatározta, hogy a magyar kormányt a Szibériában levő magyar hadifoglyoknak saját költségén való hazaszállítására felhatalmazza. Önként értendőik, hogy a szibériai vasúton szállítás tekintetében a feltétlen elsőbbség a szövetségesek emberállományának biztosítandó,⁹ amelyek hazaszállítása folyamatban van és eddig még nem volt befejezhető.”¹⁰

A követek értekezletének határozata értelmében tehát elhárult a szibériai hazatérés útjából az elvi akadály. A gyakorlati kivitelezés azonban továbbra is lehetetlennek látszott, hiszen a Békekonferencia kimondta, hogy a hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell állania, és egy bizonytalan kölcsön fedezete mellett sem az Egyesült Államok, sem Japán, sem valamelyik más győztes állam nem volt hajlandó a hazaszállítást lebonyolítani.

Ennek ellenére elhatározták, hogy a Magyar Vöröskereszt részéről missziót küldenek Vlagyivosztokba az ottani hadifoglyok segélyezésére és — amennyiben lehetséges — hazaszállításának előkészítésére. A misszió vezetésével Dell'Adami Géza századost bízták meg, aki 1917-ig maga is a krasznojarszki hadifogolytábor lakója volt, majd hazatérése után a Magyar Vöröskereszt berni kirendeltségén a magyar hadifoglyok hazaszállításának kérdésével foglalkozott. Mint olyan ember, aki nemcsak a hadifoglyok szibériai helyzetével van tisztában, de a Nemzetközi Vöröskereszt tisztviselőivel is jó kapcsolatai vannak, alkalmasnak látszott a feladat megoldására. Társául Kovács István orvos őrnagyot jelölték ki, akinek fő feladata a hadifoglyok egészségügyi ellenőrzése lett.¹¹

Budapesten úgy vélték, hogy a hazaszállításhoz feltétlenül szükséges összeget csak az amerikai kormánytól, jótékonsági egyesületektől és az Amerikában élő magyarok adományaiból lehet előteremteni. Ezért úgy döntöttek, hogy a magyar vöröskeresztes misszió Amerikán át utazzék Vlagyivosztokba, s az Egyesült Államokban a hadifoglyok érdekében próbáljon meg kapcsolatba lépni az ottani kormánnyal és a társadalmi szervek képviselőivel.

⁸ Kirchner: 112. o.

⁹ A jegyzék itt a Szibériában harcoló és onnan visszavonuló cseh, lengyel, román és délszláv alakulatokra utal.

¹⁰ Kirchner: 113. o., Dell'Adami: 30—34. o.

¹¹ HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban (a továbbiakban — Hdf. gy.) Magyar Vöröskeresztes Misszió (a továbbiakban — MVKM). Vlagyivosztok 617/1921., Dell'Adami: 30. o. Dell'Adami Géza hazatérése után „Megváltás Szibériából” c. könyvében emlékezett meg küldetéséről. A szerző részletesen leírja a misszió megszervezésének körülményeit, működését. Állításai megegyeznek a misszió megmaradt irattárának adataival, illetve jól kiegészítik azokat. Külön említést érdemel a könyv e korban szokatlanul tárgyilagos előadasmódja. Dell'Adami Géza később is a Vöröskereszt égisze alatt dolgozott, mint ilyen 1939-ben jelentős szerepet vállalt a Magyarországra menekült enyélék megsegítésében, elhelyezésében. Működésére mindvégig a humanum, a segítőkészség volt a jellemző.

HAZATÉRÉS SZIBÉRIÁBÓL

A Magyar Vöröskeresztes Misszió amerikai útja
1920 április—1920 május

Dell'Adami százados és Kovács őrnagy 1920 április elején hagyták el Magyarországot a Külügyminisztériumban kiállított igazoló okmányokkal, 70 000 dollárnyi valutával¹² és ajánlólevelekkel felszerelten. Az ajánlók közt volt többek között Pedlow kapitány, az Amerikai Vöröskereszt magyarországi képviselője, Grant-Smith, az Egyesült Államok budapesti követe, valamint gróf Széchenyi László, akinek felesége, Gladis Vanderbilt, az Amerikai Magyar Bizottság díszelnöke volt.

A Magyar Vöröskereszt küldöttei, a hozzájuk csatlakozott osztrák misszióval, 1920. április 14-én szálltak hajóra Cherbourgban és április 22-én érkeztek a New York-i kikötőbe. A megérkezéskor az Amerikai Magyar Segélyegyesület (American Relief Committee for Hungarian Sufferers) elnöke fogadta a két küldöttséget.¹³ Az elnök kijelentette, hogy május 15-ig az egyesület 300 000 dollárt fog előteremteni a szibériai hadifoglyok hazaszállítására.¹⁴

Másnap, 1920. április 23-án New York-ban az amerikai jótékonyági és emberbarát egyesületek tanácskozást tartottak a szibériai hadifoglyok hazatelepítésének lehetőségeiről. A gyűlésen Frederich Keppel, az Amerikai Vöröskereszt külügyi bizottságának vezetője elnökölt. Felhívására több egyesület csatlakozott a kelet-szibériai segélyakcióhoz. A gyűlésen a következő előjegyzések történtek a hazaszállítás javára:

— Amerikai Vöröskereszt Egylet	250 000 dollár
— Amerikai Magyarok Segélyegyesülete	300 000 dollár (befolyt 153 342)
— Izraelita Segélyegyesület (Joint Distribution Committee for Jewish War Sufferers)	250 000 dollár
— A Keresztény Ifjak Egyesülete (Young Men's Christian Association = Y. M. C. A) alapjegyzés helyett a különböző fogolytáborok segélyezését vállalta.	

Ezen kívül további két egyesület ajánlott fel kisebb összegeket hazaszállítás javára.¹⁵

A segélyakcióban közreműködő egyesületek részvételével, New York-i székhellyel megalakították az Amerikai Hazatelepítő Bizottságot (American Repatriation Committee).¹⁶ A Felix Warburg vezette bizottság feladata a gyűjtés során a szibériai magyar, osztrák és galíciai hadifoglyok hazaszállításának javára befolyt összeg kezelése, szállítóhajók bérelése és általában a hazatelepítés központi irányítása lett.

A gyűlést követő napokban a magyar misszió Washingtonba utazott, ahol közvetlen kapcsolatba lépett az Amerikai Vöröskereszt központjával és a kormányal. Dell'Adami Géza visszaemlékezése szerint mindkét helyen a legnagyobb szívéllyel fogadták a magyar küldötteket.

A megbeszélések során felmerült annak lehetősége, hogy amennyiben május 15-ig sikerül 1,5 millió dollárt összegyűjteni, az amerikai kormány — a cseh

¹² Dell'Adami szds. és Kirchner ezds. visszaemlékezése szerint ez a 70 000 dollár volt akkoriban az ország utolsó valutatartaléka.

¹³ *Dell'Adami*: 36—40. o.

¹⁴ Az Amerikai Magyar Segélyegyesület röviddel Dell'Adami vezette misszió megérkezése előtt 500 000 dollárt gyűjtött össze a nyomorgó budapesti gyerekek számára.

¹⁵ *Dell'Adami*: 45. o.

¹⁶ „On its initiative (hogy segítsenek a hadifoglyok hazaszállításában — B. A.) was founded the American Repatriation Committee in New York jointed by great American humanitarian organizations. When the Hungarian Red Cross Mission was benevolently received on the 26th April 1920 by the American Red Cross in Washington this Committee was already organized...”. Részlet az Amerikai Vöröskeresztnek és a Jointnak 1921. július 11-én írt köszönőleveléből. HL. Hdf. gy. MVKM 1013., 1016/1921.

légiók hazaszállítása után — 5 szállítóhajót bocsát a Hazatelepítő Bizottság rendelkezésére.¹⁷

Úgy látszott, hogy a hadifoglyok hazaszállításának ügye a vártnál simábban rendeződik. 1920. április 29-én Dell'Adami százados a következő bizakodó hangú táviratot küldte a Honvédelmi Minisztérium hadifoglyügyi osztályának: „Az Amerikába való megérkezés után kapcsolatba léptünk az Amerikai Vöröskereszttel és az amerikai magyarokkal. A gyűjtés megindult és a legjobb úton halad. Május 15-ig valamennyi kelet-szibériai hadifogoly számára szükséges összeget előteremtik.”¹⁸

1920. május 2-i táviratában már a szükséges 1,5 millió dollár összegyűjtése esetén kilátásba helyezett 5 csapatszállító hajó nevét is közölte otthoni feletteseivel.¹⁹

Amerikai tartózkodásuk alatt Dell'Adami százados és Kovács őrnagy naponta több, gyűjtéssel egybekötött előadást tartott, valamint számos felhívást tettek közzé — elsősorban az amerikai magyar lapokban — a hadifoglyok érdekében.

1920. május 24-én a magyar vöröskeresztes misszió tagjai abban a biztos tudatban hagyták el Amerika partjait, hogy a Kelet-Szibériában levő 13—15 000 magyar hazaszállítása július hó folyamán megkezdődik, és a tél beállta előtt befejeződik.

A kelet-szibériai hadifoglyok helyzete 1920 március—1920 június

Európában jóformán még a tárgyalások sem kezdődtek el a szibériai hadifoglyok hazaszállításának lehetőségeiről, a tenger melléki hadifoglytáborokban elterjedt a hír: 1920 márciusában végre megkezdődik a szibériai hadifoglyok hazaszállítása.²⁰

Ezt látszott igazolni az, hogy a Tenger melléken levő hadifoglyokat 1920 áprilisában Vlagyivosztk környékére 3 hadifoglytáborba vonták össze. Ezek közül egy a Vlagyivosztk elővárosának számító Pervaja Rjecska-n, kettő pedig a Vlagyivosztktól 100 km-re északra, az usszuri és a mandzsúriai vasútvonal találkozásában fekvő Nyikolszk—Usszurijszkban volt.

A Pervaja Rjecska-i és az egyik nyikolszki tábor a japánok felügyelete alatt állt. Az itt élő mintegy 1600 magyar²¹ helyzete kedvezőnek volt mondható. A tábor magyar lakóinak megítélése szerint a japán parancsnokság bánásmódja a hadifoglyokkal a tábor átvétele — 1918 novembere óta — „rendkívül barátságos és szívélyes volt”.

„A mozgási szabadság alig hagy kívánni valót. Minden egyes foglynak van igazolványa, amellyel reggel 7-től este 5-ig úgy a városban, mint a környéken bárhol tartózkodhat, szabadon járhat... Mióta japán fennhatóság alatt állunk,

17 Kirchner ezds. beszéde a hadifoglyok hozzátartozóinak 1920. október 6-i gyűlésén (HL Hdf. gy. Magyar Hadifogly Mentő Mozgalom (a továbbiakban — MHMM) A—576/1920.). HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 3. és 4. távirati jelentése 1920. V. 2. — VI. 3. Kirchner Sándor visszaemlékezésében — valószínűleg tévesen — 3 millió dollárban jelöli meg az 5 csapatszállító hajó béreléséhez szükséges összeget.

18 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 2. távirat 1920. IV. 29.

19 Uo. MVKM a HM-nek küldött 3. távirat 1920. V. 2.

20 A krasznaja rjecska-i hadifoglytáborban alakult Hadifogly Magyarok Szövetségének választmányi jegyzőkönyvében a következő bejegyzés található az 1919. december 2-án kiadott táborparancsból: „...a tábor parancs alapja egy itt járt japán százados értesítése, aki szerint a vlagyivosztki hadifogly ügyeket intéző antant bizottságtól származik az az értesítés, hogy márciusban megkezdődik a szibériai hadifoglyok hazaszállítása”. HL Hdf. gy. Hadifogly Magyarok Szövetsége (a továbbiakban — HMSz) Választmányi jkv. I. 37. o.

21 A Pervaja Rjecska-i hadifoglytábor „Magyar Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottságának” jelentése szerint Pervaja Rjecska-n 760 osztrák és 380 török mellett 1597 magyar hadifogly élt. Közülük 976 tiszt és 621 fő legénység (Kirchner: 260. o.) 1920 augusztusában más nemzetek hajóin, illetve saját pénzen való elutazás után 1245 magyar volt a táborban. HL Hdf. gy. MVKM 451/1920.

belügyeinkbe idegen hatóság be nem avatkozik, ez teljesen a mi dolgunk”²² — jellemezte a pervaja rjecskaiai helyzetét a tábor Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottságának jelentése.²³

A táborlakók étellemezéséről, ruházattal való ellátásáról az antant hatalmak támogatása mellett Japán gondoskodott. A foglyok étellemezésére naponta 54 szent²⁴ fordítottak. Az évszaknak megfelelően nyári és téli ruházattal látták el őket. A tiszték 48, a századosok és törzstisztek 73 yen fizetést kaptak havonta (a napi étellemezési pénzt ebből természetesen levonták)²⁵. A tábor lakóit a Y.M.C.A. is segítette.

Hasonló volt a helyzete a japán kezelés alatt álló nyikolszki táborban élő 15 magyarnak.²⁶

Sokkal rosszabb helyzetben voltak a nyikolszki orosz tábor lakói, köztük 2570 magyar²⁷, akiknek ellátásáról a Tengermelléki Ideiglenes Kormány hatóságainak kellett volna gondoskodni, de sem az étellemezés, sem a ruházati ellátás nem volt megfelelő. A Magyar Vöröskereszt missziójának megérkezéséig a japán fennhatóság alatt álló táborok lakóinak adományai tették lehetővé, hogy némiképpen enyhítsenek súlyos helyzetükön.²⁸

A hazatérés lehetőségének közelsége a hadifoglytáborok magyar lakóit arra ösztönözte, hogy bizottságot hozzanak létre a hazaszállítás előkészítésére.

Nyikolszokban a tábor magyarságának kebelén belül megalakult a Hazaszállítás Előkészítő Bizottság. A bizottság legfontosabb feladata a majdan bekövetkező elszállítás alapelveinek megállapítása volt „az igazságnak, a méltányosságnak és a magyarság közérdekének megfelelően”.²⁹

A Pervaja Rjecska-i táborban hasonló céllal alakult a magyar táborparancsnokság alárendeltségébe tartozó Magyar Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottság, amelynek működését a Hadifogly Magyarok Szövetségének³⁰ Hazaszállítási Bizottsága hatékonyan támogatta.

22 A tábor — általában nemzetiségek szerint — alakulatokra (szakasz, század, zászlóalj) tagozódott. A tábornak hadifogly részről külön parancsnoksága volt, ahol a különböző nemzetiségek érdekeit rangban legidősebb tisztjeik képviselték. A táborparancsnokságot a táborlakók közül a rangdús viselte. Ez a parancsnokság szabályozta a tábor belső életét és rajta keresztül jutottak el a japán parancsnokság utasításai a foglyokhoz.

23 *Kirchner*: 261. o.

24 1 szent értéke — 2,4 aranyfillér — 1 szentért egy japán kávéházban egy csésze kávéval lehetett kapni fehér kenyérről 1920 nyarán. (*Dell'Adami*: 73. o.) Jól mutatja a japán fennhatóság alatt állók viszonylag jó ellátását, hogy a későbbiekben (1920 őszén) a Magyar Vöröskereszt Misszió csupán napi 24—26—28 szent tudott egy hadifogly napi étellemezésére fordítani. HL Hdf. gy. MVKM 492., 566/1920.

25 *Kirchner*: 261. o., *Dell'Adami*: 75. o.

26 *Kirchner*: 261. o. 1920 augusztusára 121 magyar — 9 tiszt és 112 katona — maradt a nyikolszki táborban. HL Hdf. gy. MVKM 451/1920. és 518/1920.

27 1417 tiszt és 1153 legénységi állományú katona (*Kirchner*: 261. o., HL Hdf. gy. HMSz III. sz. választmányi jkv. 29. o.

28 HL Hdf. gy. HMSz jegyzőkönyvei és segítő bizottságának iratai. Egy 1920. július 1-én kelt jelentés szerint a nyikolszki orosz táborban az étellemezési átalány személyenként 200 szibériai rubel volt, amely az időközben életbe lépett valutarendezések szerint 1 rubelnek felelt meg. Ebből az összegből történt kézi bevásárlás útján az élelmiszerek beszerzése.

Ezen kívül természetben járt a hadifoglyoknak naponta 2 font kenyér, 24 zolotnyik kása, 6 zolotnyik cukor, 3 zolotnyik dohány és 1/2 zolotnyik teafű. Az ellátásnak ez a módja azonban csak papíron valósult meg.

A nyikolszki foglyok kénytelenek voltak az érdekeiket képviselő dán konzulátushoz, illetve az időközben beérkezett magyar misszióhoz fordulni, hogy járjanak közbe az orosz hatóságoknál az étellemezési átalány emelése érdekében, mivel az a magas piaci árak miatt nem elegendő. Továbbá kérték, hogy a természetbeni járandóságokat az előlír mennyiségben adják ki, vagy a piaci áraknak megfelelő összegben váltsák meg. Ugyanígy járjanak el a 100 főnek naponta kijáró 3 pud szénrel és 6 kis hasáb fával. HL Hdf. gy. MVKM. 275/1920. Jellemző volt az orosz táborban eredetileg megállapított étellemezési adagok mennyiségére és milyenségére, hogy a dán konzulátus nyomására az étellemezési átalányt napi 1 rubelről hamarosan 4, majd augusztus 1-től napi 17,5 rubelre emelték. A napi 1 fontra leszállított kenyéradagot is — ugyancsak dán nyomásra — csupán szeptember 12-től adták ki rendszeresen.

A másik dolog, ami igen érzékenyen érintette a hadifoglyokat, hogy 1920 nyaratól az orosz hatóságok az amúgy is alacsony étellemezési adagot utólag fizették ki és azt is csak részletekben. Így tulajdonképpen a tábor lakói, illetve a Magyar Vöröskereszt Misszió hiteleztek a hadifoglyok ellátását a Tengermelléki Ideiglenes Kormányra (uo. MVKM 566/1920.).

A hadifoglyok rossz ellátásának fő oka a polgárháború miatt egész Oroszországot sújtó éhínség és a Vlagyivosz-tótot megszállva tartó intervenció csapatok védelme alatt működő fehér kormány tehetetlensége volt.

29 HL Hdf. gy. MVKM 158/1920.

30 A Hadifogly Magyarok Szövetsége a Krasznaja Rjecska-i foglytáborban alakult a hadifogly magyarok érdekelmi szerveként. A Szövetség fő célja „a magyar nemzeti összetartozandóság érzetének fokozása” egyesületi és segélyezési tevékenység által, valamint a hazajutás minden lehető módon történő szorgalmazása volt. A Szövetség tevékenységét a Krasznaja Rjecska-i tábor megszüntetése után 1920 áprilistól Pervaja Rjecskaiban folytatta.

A nyikolszki japán táborban — tekintettel az ottani magyarok kis számára — nem alakult e célból külön bizottság, hanem a hazatéréssel kapcsolatos előkészületeket a tábor magyar csoportjának vezetője, Fekete Sándor hadnagy intézte.

Ez volt tehát a helyzet a tengermelléki hadifogolytáborokban, amikor 1920 májusában a táborok lakói Dell'Adami Amerikában feladott sürgönyéből arról értesülhettek, hogy a Magyar Vöröskereszt missziója június közepén érkezik Vlagyivosztokba. A távirat avval kecsegtette őket, hogy a rég várt hazaszállítás 1920 júniusában vagy augusztusában amerikai hajókon megkezdődik.³¹

A sürgöny érthető izgalmat váltott ki a magyar hadifoglyok körében. A dán konzulátus támogatásával a majdan megérkező misszió munkáját előkészítendő Saáry Jenő főhadnagy vezetésével létrehozták a Hazaszállító Irodát³².

Az Iroda a Vöröskeresztes Misszió utasításai értelmében 1920. június 6-án a következő felhívással fordult a szibériai magyar hadifoglyokhoz: „Amerikából jött sürgönyi értesítés szerint az összes hadifoglyok tengeren való hazaszállítása a nyár folyamán biztosítva van. E célra öt nagy amerikai transzport hajó áll a június hónapban Kelet-Szibériába érkező osztrák és magyar vöröskeresztes bizottság rendelkezésére.

Vlagyivosztokban egy hazaszállítást előkészítő iroda létesült, mely minden elérhető utazni vágyó hadifoglyot regisztrál.

Mozogjon hát mindenki, aki csak szerét ejtheti, kelet felé. A nyikolszki-usszurijszki hadifogolytábor a szállítmányok behajózásáig mindenkit felvesz. Kérjük ezen értesítés szelvében-hosszában való terjesztését.”³³

A Hazaszállító Iroda azonnal kapcsolatba lépett a táborok hazaszállítást előkészítő bizottságaival, hogy a hazatérni kívánók számát és a hazautazás sorrendjét még a Dell'Adami vezette misszió Vlagyivosztokba érkezése előtt megállapítsák.

A hazatérés sorrendjét valamennyi hadifogoly jóváhagyásával a következőképpen határozták meg. A hazatérni szándékozókat két nagy csoportba osztották. Az első csoportba tartoztak azok, akik a hazautazás sorrendjének megállapításánál valamely „különös méltánylást érdemlő ok” alapján a többiek rovására „előnyözésben” részesültek. A második csoportot azok a hazatérők alkották, akiknél ilyen okok nem merültek fel.

Az első csoportba tartoztak azok a súlyos betegek és rokkantak, akiknek állapota — több orvos igazolása szerint — nem tűrte a hazaszállítás további halogatását, az 50. életévüket betöltött hadifoglyok és azok, akiket családi helyzetük — pl. otthon támasz nélkül maradt árva gyerekeik — jogosítottak fel e soron kívüli hazatérésre. A többiek hazaszállításának sorrendjét a fogságban eltöltött idő határozza meg.³⁴ Kivételt csupán a közvetlen vérrokonok esetében tettek, amikor is a sorban hátrább levő rokonnal a kedvező sorszámmal bíró után sorolták be.

A hazatérni kívánó hadifoglyoknak jelentkezési lapot kellett kitölteniük, amelynek adatai a hazaszállításkor történő besorolást is lehetővé tették.³⁵ A jelentkezési lap egyben nyilvántartó lapul is szolgált, amelynek egy példánya a vlagyivosztoki Hazaszállító Irodánál, másik példánya pedig annak a tábor-

31 Danish Consulate — Please inform all Hungarian prisoners Siberia Hungarian mission arrives middle June, repatriation by Americans July, August assurd. HL Hdf. gy. MVKM különböző helyekről érkezett táviratok 1. sz.

32 HL Hdf. gy. MVKM 12/1920.

33 HL Hdf. gy. MVKM 1/1920.

34 HL Hdf. gy. MVKM 158/1920.

35 A jelentkezési lap, illetve nyilvántartó személyi lap adatai: név, rendfokozat, csapattest, foglalkozás, fogságba esés ideje, születési év, születési hely, illetőségi hely, állandó tartózkodási hely, nemzetiség, vallás, családi állapot, gyermekek száma, utolsó hadifogolytábor. HL Hdf. gy. MVKM 153/1920.

nak a hazaszállítást előkészítő bizottságánál volt elhelyezve, amelybe az illető tartozott.

Az elképzelések szerint bizonyos idővel — 3-4 héttel — a hajók indulása előtt a nyilvántartóban levő személyi lapok alapján történt volna a szállítmánylisták összeállítása, amely már végleges lett volna. Tehát ha ez alatt az idő alatt olyan hadifogoly jelentkezne a táborban, aki akár elfogatásának időpontja, akár más okok miatt megelőzné a listán szereplőket, akkor is csak a következő szállítmánnyal mehetne el. A kész listákat a táborokban és a Hazaszállító Irodában kívánták kifüggeszteni, hogy az esetleges elírásból adódó tévedéseket az érintettek bejelentése alapján időben korrigálhassák.³⁶

„A Hazaszállító Iroda felhívására — mint az Fekete Sándor hadnagynak a nyikolszki japán tábor magyar csoportja vezetőjének jelentéséből kiderül — kb. 3000 magyar hadifogoly sereglett Nyikolszkba Szibéria területéről, akik a legnagyobb nélkülözések közt élnek.”³⁷

1920 júniusában, tehát a Magyar Vöröskereszt missziójának Amerikából érkezett utasítására, a Vlagyivosztokban felállított Hazaszállító Iroda lényegében kidolgozta a hazaszállítás alapelveit, megkezdte a kelet-szibériai magyar hadifoglyoknak a tengerparton való koncentrálását, valamint a hazatérni szándékozók regisztrálását.

*A Magyar Vöröskereszt Missziójának megérkezése
Vlagyivosztokba, szervezetének és az ottani hatóságokkal
való kapcsolatának kiépítése
1920 június—1920 július*

A Dell'Adami Géza százados vezette misszió Japánon keresztül — ahol a magyar hadifoglyok hazaszállításához sikerült elnyerni a japán kormány támogatását — 1920. június 18-án érkezett meg Vlagyivosztokba.

Pár nap múlva, 1920. június 22-én így tájékoztatta az Amerikai Magyarok Segélyegyesületét a vlagyivosztoki helyzetről: „8000 hadifogoly, köztük 5000 magyar azonnal behajózható. Összegyűjtésük Irkutszktól keletre előkészítettet. Az állandóan érkező hadifoglyok legnagyobb nyomora szükségessé teszi az első két hajó azonnali küldését — a késlekedés következményei katasztrofálisak lehetnek. A két hajó elindításáért kérem közbenjárni”³⁸. Ugyanebben az értelemben tájékoztatta a magyar Honvédelmi Minisztériumot.

A Honvédelmi Minisztériumhoz küldött táviratban kérték további valuta kiutalását, amely főleg a hajók indulására várakozó, Belső-Szibériából érkezett emberek élelmezéséhez és segélyezéséhez volt szükséges, hisz az Ideiglenes Tengeremléki Kormány hatóságai nem, vagy csak hosszas késlekedés után látták el őket.³⁹ Kellemtelenül érintette a missziót, hogy az a 42 000 dollár, amit a Magyarországról magukkal hozott 70 000-ból Londonból utaltak át Yokohamába, nem érkezett meg.⁴⁰ Így a magyar kormány által a hadifoglyok segélyezésére szánt összegnek a fele sem állt volna rendelkezésre az akció megkezdésekor, ha az Amerikai Vöröskereszt felszámoló szibériai kirendeltsége a neki annak idején átutalt félmillió svájci frankból megmaradt 46 000 dollárnyi összeget nem

36 HL Hdf. gy. MVKM 6., 7., 158/1920.

37 HL Hdf. gy. HMSz III. sz. választmányi jkv. 26. o. 1920. VI. 5.

38 HL. Hdf. gy. MVKM 24/1920.

39 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 6. sz. távirat 1920. VI. 19.

40 Az átutalt 42 000 dollárból a misszió csak hosszas sürgetés után jutott hozzá 34 000-hez. A többi követelés maradt a misszió felszámolásakor is. *Dell'Adami*: 116. o.

adja át a misszióknak.⁴¹ A misszió rendelkezésére álló, viszonylag csekély összeg (kb. 90 000 dollár), és az ellátandó hazatérők számának várható gyors növekedése tette szükségessé, hogy mind az Amerikai Hazatelepítő Bizottság, mind a magyar Honvédelmi Minisztérium az amerikai kormánytól történő közbenjárását kérjék az első szállító hajók sürgős küldése érdekében.

A misszió megérkezésekor a kelet-szibériai politikai viszonyok nagyon bonyolultak voltak.

A Tengermelléken, Vlagyivosztkok központtal a megszálló japán csapatok arányában a „máról-holnapra tengődő orosz ideiglenes kormány” volt hatalmon. A misszió vezetőjének véleménye szerint a vlagyivosztki hatóságok és pártok ugyan jó szemmel nézték a hadifoglyok hazaszállítását, de üres barakkokon kívül egyebet nyújtani nem tudtak.⁴²

A Szibériából a tengerpartra vezető két vasútvonal közül a Mandzsúrián át haladó Kelet-Kínai Vasút kínai fennhatóság alatt volt, míg az Amur északi partján futó vonal a Habarovszkig terjedő önálló Blagoveszenszki Szovjetkötársaság területén haladt keresztül. E két fő vonalat a tenger mentén észak—dél irányban összekötő Usszuri Vasút viszont japán ellenőrzés alatt állott.

Bonyolította a helyzetet, hogy Csitát, a Szibériából kelet felé kivezető két vasútvonal kiindulópontját, Szemjonov kozák atamán fehér csapatai tartották megszállva, amelyek harcban álltak a Bajkál-tótól keletre fekvő Verhnye—Udinszokban székelő önálló szovjetkormánnyal.

A Bajkáltól nyugatra levő területek az ottani nagy hadifogolytáborokkal (Irkutszk, Krasznojarszk, Acsinszk, Omszk) a moszkvai kormány fennhatósága alá tartoztak.

A Vlagyivosztkokba megérkező magyar bizottság első lépései közé tartozott, hogy felvette a kapcsolatot a fent említett kormányokkal és parancsnokságokkal. Felvázolva a misszió pusztán humanitárius, minden politikától mentes céljait, kérte az egyes kormányokat, hogy ne gördítsenek akadályokat a területükön átutazó, s a tengerpart felé tartó magyar hadifoglyok útjába.⁴³

A Dell'Adami Géza vezette magyar misszió azonban nem csak a helyi hatóságok, kormányok képviselőivel lépett kapcsolatba, hanem más nemzetek hazatérést irányító delegációival is. Így ír erről könyvében: „Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt képviselőjének elnöklete alatt minden csütörtök délután gyűlést tartottunk, hogy a kiürítés mozzanatairól kölcsönösen tájékoztassuk egymást és összhangba hozzuk működésünket.”

Ezeket az üléseken eleinte csupán a Magyar, az Osztrák és a Német Vöröskereszt, valamint a dán konzulátus megbízottai vettek részt. Azonban a hadifoglyok kelet felé áramlásának fokozódásával nőtt a tanácskozások résztvevőinek a száma is. 1920 augusztusának végén már a csehszlovák, a lengyel és a román katonai bizottság, valamint a francia konzulátus — ez utóbbi, mint a délszláv érdekek védelmezője — is képviseltette magát ezeken a tanácskozásokon. A helyi hatóságok részéről Ivado úr, Macudaira gróf japán kormányzó képviselője és az orosz ideiglenes kormány megbízottai vettek részt az üléseken.⁴⁴

Miután a misszió tagjai megismerkedtek a tengermelléki hadifogolytáborok helyzetével, a magyar misszió vezetője azzal a kéréssel fordult a Tengermelléki

41 Dell'Adami Géza elszámolása a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottságnak. (Országos Levéltár [a továbbiakban — OL] K. 73. 3. tárgyi dosszié a miniszteri bizottság 1921. december 7-i ülésének jegyzőkönyve).

Könyvében Dell'Adami úgy emlékszik, hogy bizottsága az Amerikai Vöröskeresztől 62 000 dollárt kapott. *Dell'Adami: 116. o.*

42 *Adami: 90—96. o.*

43 HL Hdf. gy. MVKM a misszió Belső-Szibériába küldött meghatalmazottainak megbízó levele.

44 Dell'Adami Géza könyvében megemlíti, hogy 1921-ben, amikor a MVKM befejezte vlagyivosztki tevékenységét, többek között az e gyűléseken felvett jkv.-ket tartalmazó két vaskos kötetet is hazahoztak. A jegyzőkönyvek további sorsa eddig sajnos ismeretlen. *Dell'Adami: 107—113. o.*

Ideiglenes Kormány vezérkari főnökségéhez, hogy engedélyezze a nyikolszki hadifogolytábornak a tengerpartra érkező magyarok számára gyűjtőtáborrá való átalakítását. Kérését avval indokolta, hogy az orosz hatóságok támogatása nélkül „e szerencsétlen emberek minden segítség nélkül maradnak”. Egyben megígérte, hogy addig nem érkeznek nagyobb szállítmányok a nyikolszki táborba, ameddig a jelenleg ott-tartózkodó hadifoglyokat haza nem szállították.⁴⁵

Ebben az értelemben utasította a misszió a nyikolszki tábor magyar parancsnokát, akinek kötelességévé tették, fogadja és helyezze el a Nyikolszkba érkező magyarokat. Egyben felhívták a figyelmét, hogy „... a Magyar Vöröskereszt Missziója nem mulasztotta el az ottani (t. i. a nyikolszki — B. A.) hatóságokat felkérni, hogy munkájában támogassák. Ha tehát elhelyezési, ellátási és egyéb erre vonatkozó kérdésekben akadályok merülnek fel, melyek a vöröskeresztes misszió közbenjárását szükségessé teszik”, forduljon a vlagyivosztoki irodához. A nyikolszki parancsnok feladata lett továbbá, hogy a beérkező hadifoglyokat tájékoztassa a misszió feladatáról, érdeklődjön tőlük a belső-szibériai állapotokról, a még ott levő magyarok számáról, elhelyezéséről, helyzetéről. Ugyanis a nyert információk birtokában kívántak megbízottakat küldeni Szibéria belsőjébe, hogy az ottani hadifoglyokat a közeli hazaszállításról értesítsék, összegyűjtsék és csoportosítva keletre irányítsák.⁴⁶

A hadifoglyoktól nyert információk és egyéb adatok alapján Dell'Adami százados úgy döntött, hogy három irányba küld ki bizottságokat a hadifogoly magyarok összegyűjtésére. E bizottságok tagjai olyan, a szibériai körülményeket ismerő, oroszul jól beszélő tiszték lettek, akik önként vállalták ezt a nem minden kockázattól mentes feladatot.

A bizottságok a szükséges engedélyek megszerzése után⁴⁷ 1920 júliusának elején hagyták el Vlagyivosztokot.

Az első bizottság — amelynek tagjai Károly Gusztáv és Nagy János zászlósok voltak — feladata az volt, hogy az Usszuri Vasút mentén észak felé haladva Habarovszk és Nyikolajevszk környékén levő magyarokat összegyűjtse. A két tiszt feladata végrehajtásához 1000 yent kapott a vlagyivosztoki missziótól. Kitűzött céljukat azonban csak részben tudták teljesíteni, ugyanis az Amur lerombolt habarovszki hídján nem tudtak átkelni a Blagoveszenszki Köztársaság területére. Két hónapi távollétük alatt 159 hadifoglyot irányítottak Nyikolszkba.⁴⁸

A második bizottság, Krisztinkovics Pál zászlós és felesége, a Blagoveszenszki környéki kb. 500 magyar Nyikolszkba irányítását kapta feladatul, amelyhez 3000 yent utaltak ki számunkra a misszió pénztárából. Krisztinkovicsék a mandzsúriai Harbin irányából, dél felől próbálták megközelíteni a Blagoveszenszki Köztársaság fővárosát. Küldetésük azonban épp olyan sikertelen maradt, mint Károlyi zászlóséké, akik Habarovszkon át kelet felől akartak behatolni a szovjet területre. Krisztinkovics zászlóst és feleségét 24 órás blagoveszenszki tartózkodás után halálbüntetés terhe mellett kiutasították az Amurtól északra fekvő részéről, így kénytelenek voltak kínai területről, az Amur déli partján fekvő Szahaljából irányítani a tengerfelé a hadifoglyokat — kevés sikerrel.⁴⁹

A legfontosabb megbízatás a harmadik, Fein Jenő hadnagy vezetése alatt álló delegációra várt. Fein hadnagy és a mellé beosztott Sárík Rezső törzsőrmester

45 HL Hdf. gy. MVKM 106/1920.

46 Uo. MVKM 31/1920.

47 A MVKM iratai közt a szibériai kínai hadsereg vezérkari főnöke, a Tengermelléki Ideiglenes Kormány külügyi hivatala, szárazföldi és tengerészeti erőinek vezérkari főnöke, az Orosz SzSzk távol-keleti megbízottja és a japán hatóságok által kiállított, illetve láttamozott engedélyek maradtak fenn.

48 HL Hdf. gy. MVKM a Belső-Szibériába küldött meghatalmazottak megbízólevelei. *Dell'Adami*: 100—102. o.

49 Blagoveszenszket végül is 1920 őszén a Távol-Keleti Köztársaság kikiáltása után hagyták el a magyarok. *Dell'Adami*: 103—104., HL Hdf. gy. MVKM 312/1920.

feladata volt, hogy a Kelet-Kínai Vasút irányából Csitán és Verhnye—Udinszkon át előrenyomulva, a különböző beállítottságú kormányokkal együttműködve biztosítsa a magyar hadifoglyok kelet felé történő evakuációját. A felmerülő költségek fedezésére a vlagyivosztoki pénztárból 10 000 yent vittek magukkal.⁵⁰ Kísérleteik, hogy az ún. „Bajkál záron” áttörjenek, azaz, hogy Csitán túl nyugatra jussanak, miként az előttük hasonló célból elindult expedíciók közül négyé, csődöt mondott.⁵¹ Egyedül a Nemzetközi Vöröskereszt dr. Montandon által vezetett bizottságának engedélyezte a verhnye—udininszki kormány, hogy területén nyugat felé áthaladjon.

*Az ígért amerikai szállítóhajók elmaradása és az
„augusztusi válság”
1920. augusztus—1920. szeptember*

Miközben a Magyar Vöröskereszt Missziójának megbízottai Szibéria belsejébe utaztak, hogy minél több magyart irányítsanak keletre, a tokiói svájci követség értesülése szerint 1920 júliusára a Csendes-óceán partján behajózásukat váró magyarok száma már megközelítette a hatezretet.⁵²

A magyarok hazaszállítására küldendő hajók a missziónak tett ígéretnek és a sürgetések ellenére azonban egyre késtek.

1920 júliusában Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt szibériai megbízottjának vezetésével megalakult az Amerikai Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltsége. A Bizottságban levő nagyobb emberbaráti társaságokat az Amerikai Magyarok Segélyegyesülete részéről Smoliga Béla tiszteletes, a Joint részéről Mr. Rosenbluth, az Y. M. C. A. részéről Mr. MacNaughton képviselte Vlagyivosztokban.⁵³ A Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltségének fő feladata abban állott, hogy a helyszínről tudósítsa a fejleményekről a New York-i központot, amely fenntartotta magának a jogot, hogy a hajók bérléséről maga tárgyaljon.

Július folyamán többször keltettek „repeső ujjongást” a hadifoglyok közt az amerikai magyaroknak a szállítóhajók közeljövőbeli érkezéséről szóló értesítései. Ezek a hírek azonban semmilyen hivatalos jelleggel nem bírtak.

Annál kijózanítóbban hatottak a hivatalos sürgönyök, amelyek a szállítóhajók küldése körüli nehézségekről szóltak. Mint ezekből kiderült, a cseh légió hazautazása elhúzódott, és a tervezett június helyett csak szeptemberre volt várható annak befejezése, így az a lehetőség, hogy a légió hazaszállítása után felszabaduló hajókat az amerikai kormány a nyár folyamán a magyarok rendelkezésére bocsássa, megszűnt. De nem gyűlt össze az amerikai kormány által a szállítóhajók bérbeadásáért kért 1,5 millió dollár sem, annak ellenére, hogy az Ameri-

⁵⁰ *Dell'Adami*: 104—105. o.; HL Hdf. gy. MVKM 44/1920. uo. a Belső-Szibériába küldött meghatalmazottak megbízólevelei.

⁵¹ 1920 márciusában indult Vlagyivosztokból nyugatra az Amerikai és a Kanadai Vöröskereszt expedíciója. Csak Csitáig jutottak, mivel Szemjonov harcban állt udinszki Szovjettel és Csitától nyugatra felszedte a síneket.

Hasonló sorsra jutott a német dr. Rössler segélyvonata, amely májusban próbált szerencsét. Ugyancsak elakadt Csitában a Hurlblutt vezette Y. M. C. A. vonat, és a Csehszlovák Vöröskereszt szervevénye.

⁵² HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskeresztől jött 1. sz. távirat.

⁵³ *Dell'Adami*: 117. o.

kai Vöröskereszt, látva a nehézségeket, duplájára — 250 ezerről 500 ezer dollárra — emelte a szibériai hadifoglyok hazaszállítására tett előjegyzését.⁵⁴

Dell'Adami százados így emlékezett vissza könyvében ezekre a július végi napokra: „A táborban a hajók késése miatt nőttön-nőtt az izgalom. A magyarok kétségbeesetten látták, hogy a légionisták, a más nemzetiségű hadifoglyok egymás után szállnak hajóra, míg számukra az elutazás időpontját sem tudják megjelölni.”⁵⁵

Az élmezőnyök száma a Belső-Szibériából érkezőkkel egyre nőtt, a misszió készletei pedig ennek arányában egyre apadtak. Ilyen körülmények közt kapta meg a vlagyivosztoki magyar bizottság az amerikai kormány sürgönyét, mely szerint a fent nevezett kormány a hadifoglyok hazaszállítása céljára nem bocsáthat rendelkezésre hajókat.⁵⁶

Ugyancsak július végén jutott a Magyar Vöröskereszt Missziójának tudomásra, hogy a Népszövetség által az általános hadifoglycseré irányításával megbízott Fritjof Nansennek⁵⁷ sem áll rendelkezésére a kelet-szibériai hadifoglyok hazatelepítéséhez más összeg, mint az Amerikai Hazatelepítő Bizottság 1 millió dollárja.⁵⁸ Súlyosbította a helyzetet, hogy a hajótér világpiaci ára túl magas volt. Lively őrnagy javaslataira, amelyeket hajóbérlések tárgyában terjesztett elő a vlagyivosztoki bizottság nevében a New York-i központnak, ismételten az a válasz érkezett: „az árak túl magasak”.⁵⁹

A behajózásra várakozó hadifoglyok ellátására a misszió rendelkezésére álló összeg rohamosan fogyott. S bár az első hajók érkezésének időpontja még mindig teljesen bizonytalan volt, az már csaknem teljesen bizonyosnak látszott, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottsághoz befolyt 1 millió dollár nem lesz elegendő valamennyi magyar hadifogly hazaszállítására.

54 Az amerikai gyűjtés eredménye:

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottsághoz befolyt összeg:

Amerikai Vöröskereszt:	500 000,— dollár
Joint Distribution Committee:	250 000,— dollár
Amerikai Magyarok Segélyegyesülete:	153 842,— dollár
Amerikai Osztrákok Segélyegyesülete:	14 275,— dollár
Amerikai Katolikusok Egyesülete:	10 000,— dollár
American Teachers:	5 000,— dollár
Lutheránus Egyesület:	21,50 dollár
Mrs. Wörishoffer:	5 000,— dollár
Egyes adományok:	1 146,38 dollár
Eladott hajójegyek:	11 734,05 dollár
Kamatok:	11 466,39 dollár

Összesen: 961 985,86 dollár

Dell'Adami: 206. o.

55 A Német Vöröskereszt vállalta, hogy Kelet-Szibériában levő hadifoglyait saját költségén szállítja haza.

Az osztrákok is béreltek egy hajót saját embereik részére. Hajójuk, a NANKAI MARU végül is szeptember 7-én futott ki, de először a NYIZSNIJ NOVGOROD nevű hajót kívánták bérebe venni, amelynek az indulása július 20—30-ra volt kitűzve. HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskeresztől kapott 1. sz. távirat. Dell'Adami: 178. o. A különböző esch, lengyel, délszláv és román légiók hazaszállításában szövetségeseik, az antant államok segítettek.

56 Az ígért amerikai szállítmányok elmaradását Kirchner ezds. a hadifoglyok hozzátartozói előtt 1920. október 6-án mondott beszédében így magyarázta: „1920. május 25-ig kellett volna 1,5 millió dollárnak a társadalmi adakozásból összejönnie, amely összeget az amerikai Hadügyminisztérium számára deponálni kellett volna, s ha ez megtörtént, csak akkor számíthatunk volna arra, hogy a megnevezett 5 szállító hajót rendelkezésünkre bocsátják. A 1,5 millió dollár azonban május 15-ig nem jött össze, mert a mai napig is csak kb. 1 millió dollár van, így tehát mivel azok a feltételek nem voltak meg, amelyekhez fűzve volt a hajók rendelkezésre bocsátása, be nem tartattak, természetesen, hogy az amerikai Hadügyminisztérium a hajókkal másként volt kénytelen rendelkezni”. (HL Hdf. gy. MHMM A—576/1920; Dell'Adami: 117—125. o.; Kirchner: 271—272. o.)

57 A Népszövetség 1920. április 11-i ülésén Fritjof Nansen, az ismert sarkkutatót bízta meg a még Oroszországból levő hadifoglyok hazatelepítésének irányításával. Nansen elképzelései szerint a hadifoglyoknak Oroszországból történő elszállítása három útvonalon történhetett: Az európai Oroszországból a Balti-tengeren át, Szibériából Vlagyivosztonkon keresztül és Oroszország déli részéből a Fekete-tengeri kikötőkből. Mivel ezek közül a balti vonal volt legrövidebb és legolcsóbb, Nansen a népszövetségi kölcsönből rendelkezésre álló összeget főleg ennek megszervezésére fordította. Miután a kikötőkig való szállítás költségei a fogvatartó országot terhelték, a Népszövetség képviselője azon volt, hogy a hadifoglyokat a szibériai táborokból is a Balti-tenger partjára irányítsák. Szovjet-Oroszország 1920 tavaszán a Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal kötött hadifoglycseré-egyezményben szintén a Balti-tengeren való hazaszállításra kötelezte magát.

Nansen csak 1921 tavaszán került abba a helyzetbe, hogy a hadifoglyok Oroszországból történő hazaszállításához a déli és keleti irányból is hozzáfogjon. Dell'Adami: 219—223. o.

58 HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskeresztől kapott 6. sz. távirat. Az 1920. július 7-én kelt táviratot a misszió 3 héttel később, július végén kapta meg.

59 OL K. 73. 42. tétel 12858.; Dell'Adami: 117—120. o.

1920. augusztus 8-án a magyar misszió vezetője a következő kétségbeesett távirattal fordult fölöttes szervéhez, a Honvédelmi Minisztériumhoz: „Az amerikai akció csak 6000 magyar hazatérését teszi lehetővé. Kérem sürgősen 1 millió dollár hazatérési alap megteremtését, hogy az elérhető magyarokat hajóval haza lehessen küldeni. A meglévő pénz szeptember végéig elegendő. Kérem 100 000 yen (kb. 50 000 dollár — B. A.) átutalását.”⁶⁰

Másnap, augusztus 9-én azonban olyan hírt kapott a misszió, amely valamennyi a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó eddigi tervet és lehetőséget halomra döntött.

Dr. Montandon fitkára, Hoselitz, Verhnye Udinszkból hivatalosan arról értesítette a magyar misszió vezetőségét, hogy a krasznojarszki és az attól keletre fekvő hadifoglytáborok keletre lesznek evakuálva. Mint a távirati értesítés jelezte, már folytak a tárgyalások a japánokkal a 30 000 ember Vlagyivosztkba szállításával kapcsolatban.⁶¹ A hír hallatán — visszaemlékezése szerint — Dell'Adami első gondolata ez volt: „Ez a dagály mindent elsöpör”.

Mint később kiderült, dr. Montandon, akinek sikerült átjutnia a „Bajkál záron” tárgyalásokat folytatott az Omszokban székelő Szibériai Kiűritő Bizottsággal (SZIBEVAK), amely a moszkvai kormány megbízásából a szibériai hadifoglyok hazaszállítását irányította. Az általam ismert források nem adnak arra pontos feleletet, hogy melyik fél vetette fel⁶² azt, hogy a szibériai hadifoglyokat Vlagyivosztkból tengeri úton szállítsák haza, mindenesetre a megállapodást a szibériai hadifoglyok keletre való irányításáról megkötötték, sőt augusztus első napjaiban már a részleteket is szabályozták. Ezek szerint szeptember folyamán a 16 szállítmányból álló első lépcsővel 14 000 embert továbbítának a Csendes-óceán partjára, októberben pedig további 20 szállítmánnyal újabb 17 500 hadifogly érkezne Vlagyivosztkba.⁶³

Hoselitz távirata teljesen kétségbe ejtette a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetőségét, hiszen éppen az előző nap értesítették a Honvédelmi Minisztériumot, hogy már a Tengermelléken tartózkodó mintegy 6000 magyar ellátása körül is problémák vannak, nem is beszélve a hazaszállításukról.

E hazaszállítók és hazaszállítandókat egyaránt lesújtó helyzetben ismét az amerikai társadalmi szervezetek nyújtottak először reményt. Az Y. M. C. A. és Joint központjai sürgönyöztek, hogy a kelet felé irányított tömegszállítások megindulása esetén 50—50 ezer dollárral járulnak hozzá az újonnan jöttek élelmezéséhez.⁶⁴

Japánban is gyűjtés indult meg, amelynek eredményeként 40 ezer yent utaltak át a vlagyivosztki főhadiszállásnak, hogy evvel a tengerparton gyülekező hadifoglyok ellátását támogassa.

⁶⁰ HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 10. sz. távirat (1920. augusztus 8.). Dell'Adami azt kérte, hogy a magyar kormány létesítsen az amerikai „Repatriation Fund”-tól függetlenül hazaszállítási alapot, hogy ebből béreljen hajókat a az amerikai bizottsággal nem tudna megegyezni a hajóárakban. OL K. 73. 42. tétel 128585.

⁶¹ HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskeresztől jött 7. sz. távirat, 1920. augusztus 9. MVKM 312/1920.

⁶² Dell'Adami szerint a megállapodás egyértelműen a SZIBEVAK diktátuma volt, amelynek célja, hogy Oroszországot mentessék a szibériai hadifoglyoknak a balti kikötőkbe való szállításával járó tetemes kiadásoktól, ugyanis ha a hazaszállítást kelet felé végzik, akkor legfeljebb a Verhnye-Udinszki-i Szovjetkörtársaság határáig terhelnék a moszkvai kormányt a költségek. Dell'Adami véleménye szerint a tárgyalásokon „Dr. Montandonnak csak annyi joga volt, hogy a megfogalmazott megállapodást ellenjegyezze”. (Dell'Adami: 114—115. o.)

A hadifoglycsere-tárgyalásokat szovjet részről vezető Eiduck viszont azt állította, hogy dr. Montandon volt az akció elindítója, mert ő csak Montandon sürgönyére — mely szerint 10 000 hadifogly számára volna ellátás és hajóter Vlagyivosztkban — küldött oda 10 ezer embert. Később pedig Nansen kérte 20 ezer hadifogly Vlagyivosztkba való irányítását. (Jungert Mihály jelentései a hadifoglyügyekben folytatott tárgyalásairól. HL Hdf. gy. MHMM. A—572)1920.; OL K. 73. 42. tétel 34766, 36145/1920.

⁶³ Dell'Adami: 114—115. o.

⁶⁴ Saáry Ildgy. Dell'Adamihoz címzett dátum nélküli leveléből. „Az Y.M.C.A. 50 ezer dolláros élelmezési akcióját az amerikai Joint Distr. Committee ugyan olyan összeggel kezdte meg úgy, hogy a hadifoglyok reggelivel és vacsorával való ellátására 100 ezer dollár áll rendelkezésre. Kivételről azonban nincs még közelebbi! Nem tudom, hogy óhajtja az itteni osztályuk: Mr. Hurlblutt és Szolovejsik (Mr Nussenbaum) az ügyet megvalósítani”. HL Hdf. gy. MVKM.

Az újonnan érkezőknek azonban nemcsak élelemre, hanem ruhára, lábbelire, fehérneműre, takaróra is szüksége volt. A magyar misszió a dán konzulátustól átvett ugyan néhány ezer pár cipőt, de egyéb felszerelési tárgyakban hiányt szenvedett. Sikerült azonban az Amerikai Vöröskereszt felszámoló vlagyivosztoki kirendeltségétől jutányos áron — mindössze 16 000 dollárért — néhány ezer takarót, tetemes fehérneműkészletet és több vég ruhaszövetet beszerezni.⁶⁵

A Belső-Szibériából érkező mintegy 30 000 ember tengerparton való ellátása mellett a különböző misszióknak gondoskodniuk kellett a hadifoglyok élelmezéséről a 2000 km-es Csita—Vlagyivosztok-útvonalon.

A magyar misszió vezetőjének sikerült megállapodnia a német kirendeltséggel, hogy a nyugatról érkező szállítmányokról való gondoskodást a Csita és a kínai határon levő Mandzsúria állomás közt a Német Vöröskereszt missziója, Mandzsúria és Vlagyivosztok közt pedig a magyarok vállalják magukra, tekintet nélkül a szállítmányokkal utazók nemzetiségére.⁶⁶ A missziók a más nemzetiségűeknek kiadott ellátmányról a kiadáskor felvett nyugták alapján számoltak el egymással.⁶⁷

Ez magyar részről szükségessé tette, hogy a Mandzsúria tartományon átvezető mintegy 1300 km hosszú szakaszon két élelmező állomást létesítsenek: az elsőt Mandzsúriában, a másodikat Harbinban. A mandzsúriai állomásra Krisztinkovics zászlót rendelték Szahaljából, míg a harbini kirendeltség vezetését a már hosszabb idő óta ott élő, a helyi viszonyokat és hatóságokat jól ismerő Gerő Tibor hadnagy vállalta.⁶⁸ Fein Jenő és Sárík Rezső pedig továbbra is Csitában maradt, hogy fogadja a nyugatról érkező magyarokat.

A Kelet-Kínai Vasút e három pontján telepített kirendeltségek feladata nemcsak az ott átutazó hadifoglyok ellátása volt, hanem az is, hogy a helyi hatóságokkal együttműködve biztosítsák a szállítmányok gyors, akadálymentes áthaladását Vlagyivosztok felé.

Ez utóbbi feladat ellátása jóval nehezebbnek bizonyult, mint az élelmiszerek beszerzése. Rögön akadályt jelentett, hogy a Kelet-Kínai Vasút a mandzsúriai szakaszon magánkézen volt, s mint ilyen, nem volt hajlandó a hadifoglyokat ingyen szállítani. A társaság élén álló Smith amerikai nagyvállalkozó csak fejenként 20 dolláros viteldíjért lett volna hajlandó a hazatérőket Mandzsúria és Pogranyicsnaja határállomások közt szállítani. Ez 30 000 ember esetén 60 000 dollár kiadást jelentett volna. Az érintett országok a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki elnökének, Lively őrnagynak a közbenjárását kérték. Lively közbelépésére az összeget felére szállították le, de a missziók ezt is sokallták és csökkentése érdekében közvetlenül Washingtonhoz fordultak. Smith azonban nem engedett. A szállítási költségek megfizetését, vagy ehelyett az érintett államok feltétlen jótállását követelte. Mivel nem sikerült megállapodniuk Smith a szeptember elején Mandzsúriához érkező első szállítmányokat feltartóztatta. Végül hosszas alkudozás után megegyezés jött létre Smith-szel, miszerint a Kelet-Kínai Vasút folytatja a hazatérők szállítását, az érintett államok kormányai pedig jótállást vállalnak a szén szükséglet fedezésére.⁶⁹

Szeptember végére úgy tűnt, hogy sikerült biztosítani a hadifoglyoknak Csitától Vlagyivosztokig történő folyamatos szállítását.

65 *Dell'Adami*: 138—139. o.

66 HL Hdf. gy. MVKM a csitai kirendeltség iratai szn. 1920. szeptember 21.: *Dell'Adami*: 139. o.

67 Jól példázza, hogyan folyt az elszámolás az egyes kirendeltségek között a MVKM-nak a nyikolszki táborba küldött egyik utasítása: „kérem szíveskedjék a Tábor Gazdasági Hivatalt utasítani, hogy a 3 jugoszláv alattvaló élelmezési költségeiről nekünk a havi számadásokkal együtt elszámolást küldjön be, hogy az összeg visszatérítése iránt a francia konzulátust (mint a jugoszláv érdekek képviselőjét) annak idejében megkereshessük”. HL Hdf. gy. MVKM 128/1920. A különböző missziókhöz küldött és onnan kapott kölcsönös elszámolások nagy számban találhatóak a MVKM iratai közt. Pl. 443., 456., 1164., 1167., 1168/1921. sz. alatt.

68 *Dell'Adami*: 139. o., HL Hdf. gy. MVKM 252., 312., 419/1920.

69 *Dell'Adami*: 140—142. o.; OL K. 73. 42. tétel 35008/1920. a. sz., 34423/1921. i. sz.

Krisztinkovics — mint 1920. szeptember 21-én kelt és a csitai kirendeltséghez címzett levelében írta — ígéretet kapott a Kelet-Kínai Vasúttól, hogy a Transzbaikáli Vasútnak annyi és olyan minőségű vasúti kocsit ad cserébe, ahányon a szállítmány érkezett. Így az orosz—kínai határon nem kell a hazatérőknek átszállniuk. Levelében kérte Fein hadnagyot és Sárik törzsrőrmestert, hogy amennyiben az orosz hatóságok hozzájárulását megszerezték, azonnal értesítsék Mandzsúriát, hogy ott a megfelelő lépéseket megtehesék.

A kínai hatóságoknak a hadifogoly-szállítmányokhoz való viszonyulásáról Hrisztinkovics közölte, hogy a kínai katonaság Mandzsúriában minden Csitából érkező eschalont hadidugáru szempontjából átvizsgál. A kocsik ellenőrzése után a szállítmány tagjai élelmezésben részesülnek, aztán továbbmennek. Kínai területen Mandzsúriától Pogranyicsnájáig kínai őrség kíséri a szerelvényt. Végül Krisztinkovics figyelmeztette a csitai kirendeltség tagjait, hogy mivel a Kelet-Kínai Vasúton csak a szigorúan regisztrált hadifoglyok részesülnek kedvezményben, nem törvényes feleségeik, illetve hozzátartozóik kötelesek a jegy árát azonnal megfizetni.⁷⁰

Miközben a szeptemberre várható tömeges szállítmányokkal érkező hadifoglyok fogadásának előkészítése folyt, még mindig teljesen bizonytalan volt a magyarokat hazaszállító hajók érkezése.

Egyes türelműket vesztett és pénzzel rendelkező hadifoglyok minden áron saját költségükön akartak hazautazni. Ezek a megfelelő útlevelek kiállításáért, a szükséges okmányok beszerzéséért állandóan ostromolták a misszió irodáját. Nyomásukra a misszió 1920. augusztus 14-én parancsot adott ki, amelyben hangsúlyozta, hogy bár sajnálja azt a pénzt, amelyet megtakaríthatnának, nem tagadhatja meg a segítséget az elutazáshoz szükséges okmányok beszerzésében. Parancsában a misszió vezetője utasította a saját költségen hazatérni szándékozókat, hogy 24 órán belül jelentkezzenek táboruk jóléti, illetve segítő bizottságánál és ott adjanak le az okmányokhoz szükséges 6 db fénykép mellett egy nyilatkozatot, amelyben kijelentik, hogy tudomásuk van arról, hogy a Magyar Vöröskereszt Missziója mindenkit ingyen, a megállapított sorrendben hazaszállít és hogy a saját költségen való hazautazásból eredő kiadások részben, vagy egészben történő megtérítésére jogigényük nincs. Továbbá igazolniuk kellett, hogy a hazautazáshoz — a misszió beclése szerint — szükséges 500 yennel rendelkeznek.⁷¹

Az ily módon hazaszállításra jelentkezőkről pontos adataink nincsenek.⁷² Számuk mindenesetre nem lehetett akkora, hogy jelentős mennyiségű férőhely szabaduljon fel a táborokban és a majdan induló hajókon.

Az augusztusi nehéz napokban Dell'Adami Géza tárgyalásokat kezdett az utódállamok képviselőivel az elcsatolt területekre való magyarok hazaszállításáról. Mint a nem a trianoni határokon belül illetékes magyarok hazajuttatásáról kiadott egyik rendeletében írta: „A Magyar Vöröskereszt Missziója sohasem ellenezte azt, hogy a szomszédos államok misszióinál regisztráltassák magukat, hazavitel céljából és a dolgok természeténél fogva ezen kérdés feletti döntést az egyes érdekeltek szabad belátására bízta”.⁷³ Dell'Adami véleménye

70 HL Hdf. gy. MVKM a csitai kirendeltség iratai szn. 1920. október közepéig 9 szállítmánnyal összesen 2423 magyar és 1500 az elcsatolt területeken illetékes személy érkezett Belső-Szibériából a Tengeremellékre (lásd: 69. sz. jegyzéket).

71 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség iratai 20/1920. a MVKM 359. sz. átirat.

72 A MVKM iratai közt mindössze 3 olyan hadifogoly neve maradt fenn, akik saját költségükön kívántak hazautazni (459., 460/1920.), de az ily módon hazatérők száma azért valószínűleg ennél nagyobb volt. A missziót ilyen esetekre való tekintettel útlevelet helyettesítő személyazonossági kártyák kiállítására való joggal ruházta fel a Külügyminisztérium, amelyet 1921. január 8-i határozatával megerősített. HL Hdf. gy. MVKM 603/1921.

73 A MVKM 208/1920. sz. leiratában közölte a tengeremelléki hadifogolytáborok magyar parancsnokságaival, hogy az egyes successiósi államok milyen feltételek mellett — állampolgári eskü letétele stb. — vállalják a jelenlegi területekre illetékes volt magyar állampolgárok hazaszállítását. HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 4/1920.

szerint 1920 augusztusában kb. 2000 ember jelentkezett a Magyar Vöröskereszt Missziójának közbenjárására a szomszédos államok kirendeltségeinél hazaszállítás céljából,⁷⁴ de még így is 5000 magyar várta az indulást a tengerparton, amikor hajókra még mindig nem volt kilátás.⁷⁵

A várakozók közt egyre nőtt a nyugtalanság, hiszen tudták, hogy a Belső-Szibériából szeptemberben várható hadifoglyok tömeges beérkezésével tovább romlik az esélyük a gyors hazajutásra.

Fokozta a nyugtalanságot a magyar misszióknak — az Amerikai Hazatelepítő Bizottság július 15-i határozata alapján — a hazaszállítás sorrendjéről kiadott tervezete, amely lényegesen eltért a táborok lakói által már elfogadott elvektől.

Az amerikai tervezet kihirdetése után ellenvetések özöne zúdult a vlagyivosztoki magyar bizottságra a tenger melléki hadifogolytáborokból. A nyikolszkiak — rosszabb helyzetükre hivatkozva — kedvezőbb elbírálást követeltek maguknak a transzportlisták összeállításánál. A legénységi állományúak attól tartottak, hogy a tiszti és legénységi hazatérők tervezett szétválasztásakor hátrányba kerülnek a tisztekkel szemben. A fiatalabb korosztályba tartozók amiatt tiltakoztak, hogy az amerikai bizottság az éveik számai miatt soron kívül hazaszállítandók korhatárát 50-ről 45 évre szállította le. Végül a „régii primorszkajaiak” közösen protestáltak az ellen, hogy a nyugatról újonnan érkezők a hazaszállítás szempontjából velük egyenlő elbánás alá essenek.

A hazaszállítás új alapelvei ellen való általános tiltakozás, valamint a kilátástalannak ítélt helyzet miatti elkeseredésben megkísérelt néhány öngyilkosság arra kényszerítette a vöröskeresztes missziót, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottsággal együttműködve a korábbi határozatot módosítsa. E szerint két nagy csoportra osztották a tenger melléken élő magyar hadifoglyokat. Az első kategóriába tartoztak azok, akik egészségi állapotuk, betöltött 45. életévük, vagy egyéb méltányosnak tartott okok miatt soron kívüliséget élveztek. A többieket lényegében fogságban töltött idejük szerint rangsorolták. A rendelet kimondta, hogy azok a hadifoglyok, akik 1920. szeptember 1. után érkeznek a Tenger mellékre, csak korábban ott levő társaik elindulása után szállíthatók el. Legutoljára maradtak a nős, családtagjukkal együtt hazatérni kívánó hadifoglyok, akiknek hazaszállítása — a rendelet értelmében — csak az összes többi kategóriák behajózása után indulhatott meg.⁷⁶

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a hazaszállításra vonatkozó minden további kérdésben magának tartotta fenn a döntés jogát, s mint határozata végén kijelentette: „...a táborok jóléti bizottságainak (a Hazatelepítő Bizottság — B. A.) határozata ellen való eléggé meg nem indokolt fellebbezési kísérleteit ... nem veszi figyelembe”.⁷⁷

Amikor 1920 augusztus végén megindult a vita a hazaszállítás sorrendjéről, még semmilyen konkrét lépés nem történt olyan hajók bérelésére, amelyek a magyar hadifoglyokat szállítottak volna haza.

Ennek ellenére május — a hazaszállítás meghirdetése — óta „sok hajó ment

74 Dell'Adami Géza könyvében összesen 4874 főre teszi azoknak a magyar hadifoglyoknak a számát, akik a szomszédos államok misszióinak útján tértek haza. *Dell'Adami*: 178. o.

75 *Dell'Adami*: 120—125. o.

76 A hazatérés sorrendjéről folyó vitát lásd részletesebben *Bonhardt Attila*: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az I. világháború után 207—213. HL Tgy. 2973.

77 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 46/1920.

el, s mindegyikre sikerült egynéhány magyarnak feljutni”.⁷⁸ Ezekkel a szállítványokkal — nem lévén hivatalosak — főleg a saját költségen utazók, valamint azok a hadifoglyok tértek haza, akik az Amerikai Vöröskeresznél, vagy más hasonló szervezetnél vállaltak annak idején munkát és munkaadójuk ennek fejében fedezte hazaszállításuk költségeit. Más esetekben a Magyar Vöröskereszt Missziója vásárolt néhány tucat helyet idegen nemzetek Európába induló szállítóhajóin.

Augusztus végén a magyar misszió azzal a kéréssel fordult a Y. M. C. A. Amerikába visszatérő titkárához, hogy New Yorkban sürgesse meg a hajók indulását, tekintettel a várható 30 000 emberre.⁷⁹

A hazaszállítás késését — a Magyar Vöröskereszt Missziójának egy 1920. augusztus 24-én Budapestre küldött távirata szerint — az okozta, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság 150 dollár egy főre jutó költség alatt akart hajót bérelni, mivel az Amerikai Vöröskereszt — mint a Bizottságnak a tőkéhez legnagyobb összeggel hozzájáruló tagja — semmiképpen nem járult hozzá vlagyivosztoki hajók 150 dollár fejenkénti összegért való felfogadásához.⁸⁰

Ezt a nehézséget próbálta áthidalni a magyar misszió vezetője, amikor augusztus 23-án átiratban fordult Lively őrnagyhoz, az Amerikai Vöröskereszt képviselőjéhez, aki egyben a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltségének elnöke volt, hogy — tekintettel a Belső-Szibériából várható hadifoglyok nagy számára — eszközölje ki a New York-i vezetőségénél a hajók mielőbbi indulását. Átiratában Dell'Adami Géza felajánlotta, hogy amennyiben október 1-ig sikerülne hajót bérelni, úgy a magyar kormány hajlandó lenne az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által vállalt egy főre jutó 100 dollár költség és a hajós társaságok által követelt szállítási díj közti mintegy 50 dollárnyi különbséget kifizetni. Ezt a lépést — mint írta — „a tél közeledte, a jelenleg Vlagyivosztok környékén levő hadifoglyoknak a Belső-Szibériából jövő szállítványok beérke-

78 Az első ilyen 200 — Kirchner ezds. szerint 471 — magyarból álló szállítmány 1920. május 14-én a dr. Montandon által bérelt SHUNKU MARU-n indult el. HL MVKM 107., 468., 475/1920., MHMM A—376/1920.

A magyarországi helyzetre jellemző volt, hogy amikor a SHUNKU MARU utasai 1920. július 15-én Budapestre érkeztek, a MOVE felháborodottan konstataulta, hogy a hajóval érkezett tisztek 70%-a a zsidó vallású. A MOVE budapesti főosztálya követelte, hogy a szállítmányokban a zsidók „csak percentiális arányszámban” legyenek, mert kifejtették: „nagyon visszatetsző, hogy akkor, amikor a Kormányzó Úr Öfömlétsége, az egész kormány, a főváros részt vesz a foglyok ünnepélyes fogadásában, a szállítmány fele zsidó vallású”. Csak hosszadalmas magyarázat után sikerült megértetni a MOVE háborgó vezetőivel, hogy a SHUNKU MARU-n érkezettek nagy része saját, illetve a családjuk által küldött pénzből fedezte az útiköltséget és ehhez a magyar állam által szervezett akciónak semmi köze sincs (MHMM A—309/1920.).

A MOVE és az azt támogató körök antiszemita viselkedése ebben az esetben annál is visszatetszőbb, mivel tudniuk kellett, hogy a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött 1 millió dollár negyed részét az amerikai zsidó szervezetek gyűjtötték. A SHUNKU MARU után 1920. június 20-én a Német Vöröskereszt által bérelt HUDSON MARU-n újabb néhány saját költséges magyar indult haza (a királyhídi fogadó állomás I. sz. eseménynaplója, Papp Gusztáv és Paár Zsigmond 1920. szeptember 10-i bejegyzése). Ezeket július 7-én az amerikaiak által bérelt YOMEI MARU-n 35 hadifogoly (Dell'Adami: 178. o.), majd július 25-én ismét a Német Vöröskereszt hajóján, az UME MARU-n 10 magyar követte, akikhez Sanghajban újabb 23 ember csatlakozott (Dell'Adami: 178. o.; MVKM a HM-nek küldött 13. sz. távirat; Királyhida I. sz. eseménynapló, Török Emil 1920. október 4-i bejegyzése). 1920. augusztus elején a cseh légiót szállító HIMALAJA-n 52 (MVKM a HM-nek küldött 13. sz. távirat), augusztus 22-én a PRESIDENT GRANT-on utazó ugyancsak cseh szállítmánnyal további 120 magyar indult el (MVKM a HM-nek küldött 14. sz. távirat; Dell'Adami: 178. o.).

A következő cseh transzport hajóján a HEFFRON-on szeptember 2-án 152 magyar hagyta el Vlagyivosztokot (Dell'Adami: 178. o.; MVKM a HM-nek küldött 17. sz. távirat). Szeptember 7-én az osztrákok által bérelt NANKAIMARU kórházhajón 72 magyar invalidust küldtek haza 400 yen/fő költség ellenében (MVKM a HM-nek küldött 18. sz. távirat; Dell'Adami: 178. o.). Szeptember 9-én a dán konzulátus hajóján a CHILE-n további 8 magyar került haza (MVKM a HM-nek küldött 19. sz. távirat; Dell'Adami: 178. o.). Voltak olyanok is, akik Kínán keresztül Japánból indultak saját költségükön haza (Királyhida I. sz. eseménynapló, Purgyh Béla 1920. szeptember 6-i bejegyzése).

1920. május 14.	SHUNKU MARU	200 (471) fő	Nemzetközi VK
1920. június 29.	HUDSON MARU		Német VK
1920. július 7.	YOMEI MARU	35 fő	Amerikai száll.
1920. július 25.	UME MARU	32 fő	Német VK
1920. augusztus eleje	HIMALAJA	52 fő	
1920. augusztus 22.	PRESIDENT GRANT	120 fő	Amerikai száll.
1920. szeptember 2.	HEFFRON	152 fő	Amerikai száll.
1920. szeptember 7.	NANKAI MARU	72 fő	Osztrák VK
1920. szeptember 9.	CHILE	8 fő	Dán konzulátus

79 HL Hdf. gy. MVKM 422/1920.

80 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 15. sz. távirat 1920. augusztus 24.

zése előtt történő hazaszállítása, valamint a hadifoglyok támogatására fordított költségek növekedése tették szükségessé”.⁸¹

A Hazatelepítő Bizottság azonban ezt a javaslatot is elutasította. A misszió vezetői úgy látták, nincs hátra más lehetőség, mint önállóan hajót bérelni. Ennek a tervnek megfelelően szeptember 5-én a következő táviratot intézték a Honvédelmi Minisztérium hadifogly osztályához: „Az Amerika által gyűjtött több mint 1 millió dollárra nem számíthatunk, ezért sürgősen szükséges egy 1 millió dolláros alapítványt létesíteni, továbbá 1 millió dolláros hitelt biztosítani... A misszió maga csak akkor tud hajókat bérelni, ha a szükséges alap felett rendelkezik mivel hitel teremtése nehéz, az útiköltségek emelkednek, a legjobb lehetőséget elszalasztjuk”.

A távirat végén Dell'Adami további 50 000 dollárt kért a minisztériumtól, hangsúlyozván, hogy e nélkül a Tengeremléken tartózkodó hadifoglyok további támogatása lehetetlen.⁸²

Jellemző volt a magyar kormány pénzügyi helyzetére, hogy a hadifoglyok támogatására kért 50 000 dollárt sem tudta elküldeni,⁸³ nem is beszélve az 1 millió dollárról, amelyre a magyar misszió által önállóan történő hajóbérléshez lett volna szükség.

Pénz helyett csak egy távirat érkezett szeptember 13-án Budapestről, amelyben arról értesítették a misszió vezetését, hogy Nansen Magyarország részére 200 000 font hitelt kapott a Népszövetség útján a hadifoglyok hazahozatalára. Előljárási utasították a missziót, hogy „Nansennel haladéktalanul lépjen összeköttetésbe és kérjen tőle pénzt a hazaszállításra”.⁸⁴

Dell'Adami Géza meglehetősen szkeptikusan vélekedett a Népszövetségtől várható segítségről. „Nem bíztam a Nansen-féle hitelben. Ennél az akciónál, amelynél hetek, sőt napok is súlyosan esnek latba, nem a bizonytalan és nehézkes Népszövetség, hanem a gyors és készséges Amerika segítségére volt szükségünk”⁸⁵ — írta később visszaemlékezésében.

A misszió vezetőjének a Népszövetség segélyével szemben támasztott kétségei nem voltak alaptalanok, hiába kérte még aznap — szeptember 13-án — Nansentől a magyarok részére állítólag kiutalt 200 000 fontot, táviratára nem érkezett válasz Londonból.⁸⁶

Úgy látszott azonban, hogy az amerikaiakban is csalódnia kell. Szeptember elején Dell'Adami úgy döntött, hogy Japánba utazik és személyesen fog tárgyalni a hajó társaságok képviselőivel. Elgondolása szerint a szállítási költségek egy részét az Amerikai Bizottság fedezné, míg a maradékot a magyar kormány terhére Japánban felveendő hitelből fizetnék ki. Tervének támogatására Lively őrnagyot kérte föl. A Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki meghatalmazottjától 1920. szeptember 6-án kapott válasz azonban alaposan lehűtötte reményeit. Lively őrnagy ugyanis azt közölte, hogy amennyiben a magyar századosnak sikerül Japánban hitelt szerezni, akkor béreljen hajót rajta a Magyar Vöröskereszt számlájára. Ez esetben az Amerikai Hazatelepítő Bizottság yokohamai ügynöke minden segítséget megad, azonban — mint válaszában írta az őrnagy — Washingtonból azt az utasítást kapta, hogy ne menjen bele a hadifoglyok hazaszállításának semmilyen közös rendezésébe. „Ezért — fejeződött be a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki képviselőjének átirata — a továbbiakban fe-

81 HL Hdf. gy. MVKM 409/1920., OL K. 73. 42. tétel 12858/1920.

82 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 17. sz. távirat 1920. szeptember 5., OL K. 73. 42. tétel 12858/1920.

83 A kért 50 ezer dollárnyi összeg állandóan késett, végül is csak 1920. decemberében érkezett meg (Dell'Adami: 202. o.)

84 HL Hdf. gy. MVKM a HM-től érkezett 13. sz. távirat.; no. MHMM A—572/1920.; Dell'Adami: 118. o.

85 Dell'Adami: 118. o.

86 HL Hdf. gy. MVKM a különböző címekre küldött táviratok közül a 16. sz. 1920. szeptember 13., uo. a HM-nek küldött 19. sz. távirat 1920. szeptember 13.

leslegesnek tartok bármilyen tárgyalást arra nézve, hogy a hazaszállítással járó költségek egy részét a Magyar Vöröskereszt magára vállalja.”⁸⁷

1920. szeptember közepére úgy látszott, a magyar hadifoglyok Szibériából történő hazaszállításának ügye végképp zátonyra futott.

Az amerikai kormány nem bocsátotta a magyarok rendelkezésére a májusban megígért öt szállítóhajót. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság nem volt hajlandó 100 dollárnál többet fizetni egy hadifogoly hazaszállításáért. A Magyar Vöröskereszt Missziójának arra irányuló javaslatait, hogy közösen viseljék a szállítási költségeket, mereven elutasította. A Népszövetségtől is hiába kértek támogatást, hajókat. Nem maradt más hátra, mint a Német és Osztrák Vöröskereszt példájára saját költségen hajókat bérelni. Ilyen hatalmas kiadásokra azonban a magyar államháztartás képtelen volt. A magyarországi ingatag gazdasági viszonyok pedig nem nyújtottak megfelelő garanciát egy olyan nagyobb, hosszú lejáratú hitel felvételéhez, amely a szibériai hadifoglyok hazaszállításához feltétlenül szükség lett volna. Ráadásul közelgett a kemény szibériai tél és a misszió magával hozott pénze a vége felé járt, pedig még a nagy létszámú belső-szibériai szállítmányok meg sem érkeztek a Tengermellékre.

A misszió vezetője és munkatársai ebben a helyzetben joggal érezhették, hogy a hullámok összecsapnak vállalkozásuk felett.

Az első hajók bérlése, a SCHARNHORST- és a MAINAM-szállítmányok indulása, 1920. október—1920. november

A hazaszállítás ügyét végül is az Amerikai Hazatelepítő Bizottság New York-i központjának távirata mozdította ki a holtpontról. „Azonnal felfogadni az első hajót” — hangzott a távirat.⁸⁸

Úgy látszik, az Amerikai Bizottság felülvizsgálta addigi nézeteit és belátta, hogy az általa megkívánt egy főre eső 100 dolláros szállítási díjért nem lehet Vlagyivosztokból Európába hajót bérelni.

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság jóváhagyásával 1920 szeptemberében hajók bérléséről folytatandó tárgyalások végett Dell'Adami százados Kobéba, dr. Rosenbluth, a Joint képviselője Sanghajba utazott. A Kobében levő társaságok 175 dollárért vállalták volna egy hadifogoly Triesztbe szállítását. A sanghaji árajánlat 138 dollár volt. Így a kedvezőbb ajánlat alapján a francia Messageries Maritimes társaság Sanghajban veszteglő SCHARNHORST nevű hajóját bérelte ki dr. Rosenbluth. A szerződés megkötése után megindult az első szállítmány összeállítás, a szükséges orosz, angol, olasz vízumok beszerzése.

A 2200 személy befogadására alkalmassá tett hajó 1920. október 4-én futott be a vlagyivosztoki kikötőbe. Az első hivatalos hadifogolyszállítmány behajó-zása az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által kiadott szabályzat szerint történt, amelynek első pontja így hangzott:

„1. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság annak tudatában, hogy nem remélheti azt, hogy a rendelkezésre álló pénzalapok elégségesek lesznek az összes már Primorszkaján levő és még ideérkező hadifoglyok hazaszállítására, elhatározta, hogy a hazaszállítást a lehető leggyorsabban fogja végrehajtani úgy, hogy a hazaszállítás költségei a lehető legkisebbek legyenek, s így módon a lehető legtöbb hadifoglyot szállíthassa haza. Ezért mindenki, aki az Amerikai Hazatele-

⁸⁷ HL Hdf. gy. MVKM 596/1920.

⁸⁸ Dell'Adami Géza visszaemlékezése szerint a távirat 1920. szeptember 2-án érkezett. Mindenesetre szeptember 6-án Lively őrgy. levele szerint még nem sikerült egyeztetni a misszió és az Amerikai Bizottság álláspontját. *Dell'Adami*: 125. o.

pítő Bizottság által már (1920. szeptember 20. körül — B. A.) közzétett kategóriák szerinti sorrendet bármi oknál fogva nem fogadja el, elveszti mindenféle jogát az Amerikai Hazatelepítő Bizottság általi hazaszállításra.⁸⁹

A behajózás sorrendjére vonatkozóan szeptember 20. körül kiadott utasítás értelmében minden tengermelléki tábor számarányának megfelelően küldhetett egy-egy csoportot a SCHARNHORST-ra.

E csoportok parancsnokait már a hajó Vlagyivosztokba történt befutása előtt kinevezte a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetője. Ez a kijelölt parancsnok szervezte aztán századokba a tábor hazaszállításra kijelölt tagjait. Ő nevezte ki a századok parancsnokait, szemelte ki azokat a szakácsokat, pékeket, konyhasegégeket stb., akik majd a hosszú tengeri úton a hazatérők ellátásában segédkezni fognak.

A csoportparancsnokok a — szintén a misszió vezetője által kinevezett — magyar szállítmányparancsnoknak voltak alárendelve. Ennek feladata a hazatérő magyarok és a hajó kapitánya, valamint a más nemzetiségű utasok közötti kapcsolat fenntartása volt.

A kikötőtől kb. 100 km-re fekvő Nyikolszkból a hazatérőket 1—2 nappal a behajózás előtt vonaton Vlagyivosztokba indították, ahol fertőtlenítés és oltás után a többi csoporttal együtt hajóra szállhattak.⁹⁰

A behajózás az előre összeállított — és az orosz hatóságok, illetve az Amerikai Bizottság által jóváhagyott — listák alapján, századkötelékben történt. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a behajózásról szóló rendeletében hangsúlyozta, hogy a századuktól lemaradók, a késve érkezők elvesztik helyüket a hajón, s az ilyen helyeket a tartalékjegyzékben szereplők fogják betölteni. Azonban mint kiderült, sem az amerikaiak, sem az oroszok nem ellenőrizték szigorúan, név szerint a listákat, így fordulhatott elő, hogy a hivatalos névjegyzékekben feltüntetettek kivül úgynevezett „fekete utasoknak” is sikerült a hajóra kerülniük.⁹¹

A washingtoni utasítás szerint a magyar, osztrák és galíciai hadifoglyok hazaszállítására hivatott SCHARNHORST-on — mivel a tengermelléki osztrákok utolsó csoportja az Osztrák Vöröskereszt által bérelt hajón már szeptemberben elhagyta Vlagyivosztokot — 1920. október 5-én 1963 magyar és 234 galíciai indult sok évi fogság után haza.⁹²

30 kabint az Amerikai Bizottság magas áron magánszemélyeknek adott el, s az ezért befolyt összeget pedig átadta a magyar misszióknak. Erre annál is nagyobb szükség volt, mert mint egy október 3-án kelt táviratból kiderült: „A hajó (ti. a SCHARNHORST — B. A.) késése miatt a Magyar Vöröskereszt Missziója október 15-ig minden pénzét elkölti, nem marad semmi a Belső-Szibériából októberben, novemberben várható 20 000 magyar élelmezésére.”⁹³

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság központi vezetősége miután belátta, hogy a rendelkezésre álló pénz amúgy sem elég valamennyi kelet-szibériai hadifogoly hazaszállításához, a közelgő tél beállta előtt minél több hadifogoly útbaindítását tűzte ki célul. Most már minden további ellenállás nélkül elfogadták Lively

89 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség 60/1920.

90 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség 60/1920. és 239/1921.

91 HL Hdf. gy. MVKM 1016/1920.; a nyikolszki kirendeltség 60/1920.

92 *DeW Adams*: 126—128., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 592., 644/1920.

93 HL Hdf. gy. MVKM a különböző helyekre küldött táviratok közül az Amerikai Bizottságnak címzett 22. sz. távirat. Budapesten is felmérték a vlagyivosztoki misszió súlyos anyagi helyzetét és a HM hadifogoly osztálya többször kérte a szükséges összegnek a rendelkezésre bocsátását. A hadifoglyok ügyével foglalkozó miniszterközi bizottság 1920. október 18-i ülésén Kirchner ezds. a HM hadifogoly osztályának vezetője bejelentette, „olyan helyzet állt elő, hogy a Vlagyivosztokban kint lévő misszió pénzügyi követeléseit teljesíteni nem képes, így nem marad más hátra, mint javaslatot tenni, hogy a misszió működését beszüntetve vonuljon be”. Indoklasként hangsúlyozta, hogy a HM nem vállalhat felelősséget, hogy a misszió pénztelensége miatt állandóan ki legyen téve az ottani magyarok támogatásainak. Végül ultimátumszerűen bejelentette, amennyiben a szükséges pénzüsszeg november 10-ig nem áll rendelkezésre, a misszió bevonulására fog parancsot adni. HL Hdf. gy. MHMM A—512/1920.

őrnagynak, a MAINAM nevű, személyszállításra átalakított tehergőzös kibérelésére vonatkozó tervét. A sanghaji kikötőben álló hajót dr. Rosenbluthnak sikerült viszonylag olcsón, személyenként 110 dollárért kibérelnie. Hadifogoly magyar mérnökök tervei alapján a sanghaji dokkban a hajó befogadóképességét 1400-tól 2000 személyre bővítették.⁹⁴

Míg Sanghajban a MAINAM átalakítása folyt, ismét 3 kisebb magyar csoport kelhetett útra a távoli otthon felé. 1920. október 10-én az AFRICA-n 16, október 15-én MISI MARU-n 20 magyar banktisztviselő indult útnak — volt munkahelyük által átutalt útiköltségen — Trieszt, illetve Marseille felé. A felszámoló dán konzulátus által bérelt AUSTRALIA fedélzetén — ugyancsak október 15-én — további 82 szerencsés magyar hagyhatta el Szibériát.⁹⁵

Az átalakított MAINAM 1920. október 24-én érkezett Vlagyivosztokba. A behajózás a SCHARNHORST szállítmányának hajóra szállásához hasonlóan jól előkészített tervek szerint, simán, zökkenőmentesen zajlott le. Másnap, 1920. október 25-én a MAINAM, fedélzetén 1765 (1838) magyar, 25 osztrák, 60 galíciai és 165 cseh hazatérővel, már maga mögött hagyta Kelet-Szibéria partjait.

A MAINAM távozása után mindössze 400 ún. „régí primorszkajai”, azaz olyan hadifogoly maradt vissza, akik 1920. augusztus 31-nél régebben tartózkodtak a Tengermelléken.⁹⁶

1920. október 31-én a Magyar Vöröskereszt Missziója táviratban mondott köszönetet az Amerikai Magyarok Segélyegyletének azért, hogy hozzájárultak 4500 magyar amerikai költségen való hazajuttatásához.⁹⁷

A hazaszállítások következtében a nyikolszki táborban megüresedett helyek nem maradtak betöltetlenül. 1920. szeptember 22-én megérkezett Belső-Szibériából az első hadifogolyszállítmány, köztük 343 magyar.⁹⁸ A Tengermelléki Ideiglenes Kormány 1920. október 5-én arról értesítette a Magyar Vöröskereszt Misszióját, hogy a nyikolszki hadifogolytábor a hazaszállítás következtében megüresedett helyek arányában újra fogadhat hadifoglyokat.⁹⁹

Október elején Dell'Adami százados az addig a misszió vlagyivosztoki irodájában dolgozó Saáry Jenő főhadnagyot bízta meg a nyikolszki tábor magyar részlegének vezetésével és a magyar érdekeknek, az orosz táborparancsnokság előtti képviselésével. A kinevezésnek kettős oka volt: egyrészt az ezt a funkciót addig betöltő magyar táborparancsnokság tagjai a SCHARNHORST-tal elutaztak, másrészt hangsúlyozni akarták, hogy a nyikolszki léger már nem közönséges hadifogolytábor, hanem a magyar kormány által a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítása céljából a vlagyivosztoki kormányhoz hivatalosan delegált — kvázi bizonyos diplomáciai joggal bíró — misszió felügyelete alá tartozó gyűjtőtábor.¹⁰⁰

1920 októberében további két, különböző nemzetiségű hadifoglyokból álló szállítmány érkezett Nyugat-Szibéria felől, köztük kb. 2000 magyar.¹⁰¹ Az újonnan érkezett magyarokat Saáry főhadnagy fogadta Nyikolszk-Usszurijszkban. A megfürdetett, fertőtlenített embereket általában a megérkezést követő napon

94 Dell'Adami: 135. o.

95 Dell'Adami: 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 741/1920.

96 Dell'Adami: 178. o.

97 HL Hdf. gy. MVKM szám nélküli távirat/1920.

98 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 85/1920.

99 HL Hdf. gy. MVKM 678/1920.

100 A MVKM 1920. október 6-án táviratban arról értesítette a magyar kormányt, hogy a dán konzulátus, kormányának utasítására a magyar alattvalók érdekeinek védelmét átadta a misszióknak. Táviratában a misszió kérte a magyar kormányt — mivel a misszió eredeti meghatalmazása csak a hadifoglyok érdekeinek védelméről szól — hivatalos táviratban bízta meg a missziót Vlagyivosztokban a magyar alattvalók, azaz minden magyar vonatkozású ügy képviselésével. Tehát a misszió ideiglenes ügyvivői szerepet kért. HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 21. sz. távirat 1920. október 6.

101 HL Hdf. gy. MVKM 743/1920., 152/1921., nyikolszki kirendeltség 85/1920.

regisztrálták és vették fel tőlük a behajózás sorrendjének megállapításához szükséges adatokat.

A Belső-Szibériából jövő szállítmányok érkezése arra kényszerítette a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetőségét, hogy október 6-i táviratában sürgesse a Budapestről kért — és megígért — 50 000 dollár átutalását, hisz számításai szerint a még meglévő pénzből csak október 15-ig fedezhette a hazatérésre várakozók ellátásának költségeit.¹⁰²

Ugyancsak nyugtalanossággal töltötte el a nyugatról jövő magyarok nagyobb számban való érkezése a már régebben a tengermelléki táborokban tartózkodó olyan hadifoglyokat, akik a fogságban alapították családot. Az érvényben levő határozatok értelmében ugyanis a női hadifoglyok hazaszállítására csak az összes többi hazatérő evakuálása után kerülhetett sor. Aggodalmuknak október 13-án a Magyar Vöröskereszt Missziójához felterjesztett beadványukban a következőképpen adtak hangot:

„Mind ez ideig a tábor létszámának csekélyisége (a nyikolszki gyűjtőtáborról van szó — B. A.), s az augusztus 31-vel foganatosított regisztrálási zárlat arra engedett következtetni, hogy legkésőbb november hó elején elszállításra kerülünk...

Az utóbbi időben azonban megkezdődött a szibériai hadifoglyok evakuálása keletre, s néhány szállítmány már meg is érkezett úgy, hogy a tábor létszáma a közeljövőben ismét több ezerre fog szaporodni, viszont a hazaszállítás aligha fog lépést tartani a nyugatról jövő evakuálással.”¹⁰³

Ettől tartottak a magyar vöröskeresztes misszió vezetői is, ezért átirattal fordultak a verhnye—udinszki szovjet kormány vlagyivosztocki képviselőjéhez. Az átiratban hivatkozva az 1920. május 29-én Koppenhágában a hadifoglyok kölcsönös kicseréléséről kötött szovjet—magyar egyezmény 5. pontjára — amelyben a szovjet kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a fennhatósága alatti területeken levő magyar hadifoglyokat Finnország és Észtország határára szállítja — a misszió vezetője kérte, hogy a Belső-Szibériában tartózkodó hadifoglyokat nyugat felé irányítsák. Kérését a következőkkel indokolta: „... A hadifoglyok ebbe (keleti — B. A.) az irányba történő szállítása megkezdődött és mostanra néhány szállítmány meg is érkezett Nyikolszk-Usszurijszkba.

A Magyar Vöröskereszt Missziója nagyon nehéz helyzetbe került, minthogy nem rendelkezik megfelelő kapacitással a hazatérni szándékozó hadifoglyok — akiknek száma számításaink szerint eléri a 2000-et — fogadására.

Minthogy a Népszövetség, amely magára vállalta a hadifoglyok hazaszállításáról való gondoskodást, nem siet a hajók útba indításával, könnyen lehet, hogy a nyugatról irányított hadifoglyok kénytelenek lesznek itt telelni és ellátásukról gondoskodni itt nem lehetséges.

Fenti kérésünk nem azt jelenti, hogy a Magyar Vöröskereszt Missziója nem akarja fogadni a nyugatról érkező hadifoglyokat, de a körülmények arra kényszerítenek, hogy a hadifoglyok nyugat felé irányítását kérjük.”¹⁰⁴

A magyar misszió problémáját végül is egy Belső-Szibériában bekövetkezett politikai változás oldotta meg. A verhnye—udinszki kormány csapatai 1920 októberében támadást indítottak a Szemjonov atamán által ellenőrzött területek ellen. Miután a Csitában állomásozó japán helyőrséget visszavonták, Szemjonov kénytelen volt feladni a várost, és utóvédharcokat folytató csapataival a mandzsúriai vasútvonal mentén kelet felé vonult vissza. A harcok következ-

¹⁰² HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 21. sz. távirat 1920. október 6., uo. MVKM különböző helyekre küldött táviratai közt, az Amerikai Magyarok Segítőbizottságának címzett 22. sz. távirat 1920. október 3., A budapesti reagálást l. a 103. sz. jegyzetnél.

¹⁰³ HL Hdf. gy. MVKM 732/1920.

¹⁰⁴ HL Hdf. gy. MVKM 744/1920.

tében 1920. október 17-én megszakadt a vasúti összeköttetés Csita és a keleti partvidék közt.

A vasútvonal mentén dúló harcok miatt három nyugatról keletre tartó hadifogollyszállítmány 2800 embere akadt el Csitában. Helyzetüket Fein Jenő hadnagy, a Magyar Vöröskereszt Missziójának csitai megbízottja, a várost elfoglaló Kelet-Bajkálontúli Népi Gyűlés csapatainak főparancsnokához intézett, november 2-án kelt beadványában így jellemezte: „Ezen szerencsétlen emberek többségének ruházata nagyon hiányos, nem nyújt megfelelő védelmet a beálló hidegek ellen, a vagonok jelentős részét nem lehet fűteni. Ezen kívül a legnagyobb nehézséget jelenti ezeknek az embereknek az élelmezése, minthogy az élelmiszerkészletek erősen fogytán vannak és új beszerzése csaknem lehetetlen”. E szállítmányok tagjainak nehéz helyzetére utalva Fein hadnagy engedélyt kért a katonai parancsnokságtól, hogy a szemjonovisták arcvonaláig keletre utazhasson és ott tárgyalásokat folytasson a hadifogoly-szállítmányoknak az ellenséges vonalakon való átengedéséről.¹⁰⁵

A Verhnye-Udinszki Szovjetköztársaság és a Blagovescsenszki Önálló Szovjetköztársaság egyesítéséből létrejött Távol-Keleti Köztársaság kormánya a fenti indítványhoz ugyan nem járult hozzá, de felajánlotta, hogy a hadifoglyokat a két szovjet köztársaság egyesítésével Habarovszkig szabaddá vált Amuri Vasúton szállítsák el Csitáig.

Mivel a Távol-Keleti Köztársaság nem volt abban a helyzetben, hogy a számítások szerint kb. 3 hétig tartó út alatt a 2800 hadifoglyot élelmezze, a Csitában tartózkodó vöröskeresztes megbízottaknak kellett volna gondoskodniuk erről. Bár a Német és a Magyar Vöröskereszt között a nyugat-szibériai evakuáció kezdetén megkötött szerződés értelmében az átutazó hadifoglyok élelmezése Csita és Mandzsúria közt a Német Vöröskereszt feladata lett volna, annak csitai meghatalmazottja kijelentette: a magyaroknak és a galíciaiaknak egyáltalán nem hajlandó élelmezést adni, mivel az amuri vonalon való szállításról szóló megegyezés, úgymond, a tudomásuk nélkül történt. Végül Fein hadnagy felajánlotta, hogy míg ő az egy szállítmányba összegyűjtött 500 magyar és galíciai élelmezéséről gondoskodik mind a csitai tartózkodás alatt, mind a Nyikolszkig tartó úton, addig a Német Vöröskereszt lássa el a többi hadifoglyot. Fein hadnagy, hogy megfelelő mennyiségű élelmiszert tudjon vásárolni egy helybeli kereskedőtől, 10 000 aranyrubel és 2000 yen kölcsönt vett fel a Magyar Vöröskereszt Missziójának számlájára.¹⁰⁶

Mire az amuri vonalon való elinduláshoz megtörténtek a szükséges előkészületek, a mandzsúriai vasútvonal is szabaddá vált. 1920 december elején már ezen indultak el Fein hadnagy vezetése alatt az októberi harcok miatt Csitában rekedt magyarok. A mandzsúriai határ előtt ismét több hétig feltartóztatott eschalon¹⁰⁷ végül is 1921. január 4-én érkezett Nyikolszkba¹⁰⁸.

*Vita az úgynevezett „népszövetségi” szállítmányok
körül. A STEIGERWALD és a FRANKFURT indulása
1920 október—1920 december*

Annak ellenére, hogy 1920. október 17. óta a mandzsúriai vasútvonal mentén folyó harcok miatt újabb hadifoglyokat szállító szerelvények nem indultak Csitából kelet felé, a tengerparti táborokban levő magyarok száma a korábbi

105 HL Hdf. gy. MVKM csitai kirendeltség 165/1920.

106 HL Hdf. gy. MVKM csitai kirendeltség 210/1920.

107 Uo. MVKM csitai kirendeltség, Csitából való elindulása után keletkezett iratok 13. sz.

108 HL Hdf. gy. MVKM 23., 29/1921.

szállítmányok beérkezésével, ismét 2800-ra emelkedett.¹⁰⁹ Hazaszállításuk körül ismét problémák merültek fel.

1920 augusztusában ugyanis hírek érkeztek arról, hogy Nansen a Népszövetség nevében 1200 ember befogadására alkalmas hajót irányít a Távols-Keletre, amely orosz hadifoglyokat szállít Hamburgból Vlagyivosztokba. A hírt a Honvédelmi Minisztériumtól 1920. szeptember 21-én érkezett távirat is megerősítette. A Honvédelmi Minisztérium táviratában közölte Nansen szeptember 10-én Budapestre küldött sürgönyét, amely a következőket tartalmazta: „Amerikában 800 000 dollárt gyűjtöttek, amelyet a Vlagyivosztokból történő hazaszállítás céljára lehet felhasználni. Remény van 1 millió dollár gyűjtésére. E pénzen a vlagyivosztoki hadifoglyokat haza lehet szállítani. Az első hajó Brotte ezredes terve szerint Hamburgból megy néhány napon belül. Remélhetőleg 3000-nél több embert tudunk majd hazavinni. Más hajók hamarosan következnek”.¹¹⁰

Mint később kiderült, a Nansen által említett 800 000 dollár az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által az osztrák, a magyar és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött összeg volt. A Hazatelepítő Bizottság New York-i központja úgy vélte, ha a népszövetségi hitel alapján Nansen úgy is megkezdte a szibériai hadifoglyok evakuálását, felesleges, hogy két bizottság működjék ott ugyanazon céllal. A New York-i központ ezért utasította a Lively őrnagy vezető vlagyivosztoki kirendeltséget, hogy a MAINAM kifutása után számoljon fel és a hazatelepítés irányítását adja át Nansen érkező megbízottjának.

A Népszövetség hajóinak várható érkezéséről valamennyi misszió értesült és mindegyik már jó előre saját állampolgárai számára követelte a legtöbb férőhelyet. Dell'Adami Géza 1920. október 8-án küldött táviratában így számolt be a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának a vlagyivosztoki helyzetről:

„Az amerikai akció (a kelet-szibériai hadifoglyok hazaszállítására — B. A.) a MAINAM megküldésével megszűnik, ezután Nansen veszi át a hazatelepítés irányítását. Nansen hajói közül a STEIGERWALD 1300 emberrel október végén, a FRANKFURT 1500 emberrel november 13-án érkezik. Kérek sürgős értesítést arról, hogy ezek a hajók tényleg kizárólag csak az osztrákok és a németek számára rendeltettek, mint azt ezek állítják, vagy pedig a magyarok részére is? Nansen valamennyi nemzet megbízását bírja-e? Nansentől erre nem kaptunk választ. Kérem... odahatni, hogy Nansen az Amerikai Vöröskereszt itteni képviselőjét, Lively őrnagyot pedig, aki mint az Amerikai Hazaszállító Bizottság vezetője, a hazatelepítést irányította, ismerje el a Népszövetség képviselőjének”.¹¹¹

Maga Lively őrnagy, tekintettel a helyzet tisztázatlan voltára, október 14-én táviratban kért utasítást az Amerikai Vöröskeresztől. Táviratára 1920. október 21-én a következő válasz érkezett: „A STEIGERWALD az Amerikai Bizottság hajója a magyarok és osztrákok részére, a FRANKFURT a Népszövetségé”.¹¹²

1920. október 27-én Dell'Adami százados viszont már arról tudósította a Honvédelmi Minisztériumot, hogy Nansen arról értesítette az Amerikai Hazatelepítő Bizottságot, hogy nem sikerült megszereznie a hazaszállításához szükséges összeget.¹¹³ Mint kiderült, nem gyűlt össze a Nansen által remélt további 1 millió dollár. Így az Amerikai Bizottság által felajánlott alapokon kívül a Népszövetség nem rendelkezett semmiféle anyagi eszközzel a szibériai hazaszállí-

109 Dell'Adami: 143. o.

110 HL Hdf. gy. MVKM a HM-től érkezett 15. sz. távirat; HMMM A—572/1920.

111 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 22. sz. távirat 1920. X. 8.

112 Dell'Adami: 146. o.

113 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 26. sz. távirat 1920. X. 27.

tás céljára. Ebből az alapból kellett tehát a STEIGERWALD és a FRANKFURT visszatérését fedezni.

Október 28-án a következő távirat érkezett Amerikából Vlagyivosztokba: „A FRANKFURT szintén az Amerikai Bizottság szállítmánya.” Így aztán szöges ellentét keletkezett az ún. népszövetségi szállítmányok anyagi fedezete és a szállítmányok nemzetiségi összetételére vonatkozó elvárások között. Mint Dell' Adami visszaemlékezésében írta: „Az amerikai gyűjtés eredete köztudomású volt. Az USA-ban kizárólag csak a magyar és osztrák missziók kértek a kelet-szibériai vállalkozáshoz segély összegeket.”¹¹⁴ Ezzel szemben Nansen, mint a Népszövetség képviselője a férőhelyek valamennyi nemzet közötti elosztását követelte.

A helyzet bonyolultságára való tekintettel az Amerikai Hazatelepítő Bizottság — mint a STEIGERWALD és a FRANKFURT szállítmányait finanszírozó szerv — vlagyivosztoki képviselői 1920. október 30-án Lively őrnagy elnökletével rendkívüli értekezletet tartottak. Az ülésen, szem előtt tartva az Amerikából érkező intenciókat, a hazaszállítás további menetére vonatkozóan a következő határozatot hozták:

„1. Kábel útján utasítás jött Washingtonból, hogy családos hadifoglyok Szibériából az Amerikai Komité költségén ne szállíttassanak haza.

2. Először a Primorszkaja kerület hadifoglyai szállíttassanak haza, azután jönnek a különböző nemzetiségek arányszám szerint, és pedig az osztrákok, a magyarok, a galíciaiak és az ukrajnaiak . . .”¹¹⁵

Tehát az Amerikai Bizottság az Amerikában gyűjtött összegből — az eredetileg kitűzött célnak megfelelően — továbbra is csak az osztrák, a magyar és galíciai hadifoglyok hazatérését akarta fedezni. Így kívántak eljárni a Népszövetség által bérelt, de az Amerikai Hazatelepítő Bizottság pénzéből fizetett STEIGERWALD és FRANKFURT szállítmányok esetében is.

Ennek ellenére a Távols-Keleten állomásozó más missziók és konzulátusok, így a németek, románok, csehek, lengyelek és a jugoszlávok nevében a franciák is e hajókon szerették volna a még Szibériában levő embereiket elszállítani. Ezt támasztotta alá Nansen november 7-i sürgönye, amely „minden nemzet jogosultságát szem előtt tartva” rendelte el a két hajó szállítmányának összeállítását.

Lively őrnagy elgondolásai és Nansen utasításai közt azonban szöges ellentét volt. E megoldhatatlan ellentmondást végül Broom ezredesnek, Nansen szállítmányügyi szakértőjének távirata szüntette meg, mely kimondta: a behajózásnál Lively utasításai szerint kell eljárni.¹¹⁶

Broom ezredes táviratának eredményeként a STEIGERWALD, fedélzetén 810 magyarból, 274 osztrákból és 126 galíciaiból álló ún. első népszövetségi szállítmánnyal, 1920. november 15-én elindulhatott a vlagyivosztoki kikötőből.¹¹⁷

Az időközben befutott FRANKFURT szállítmányának — az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elképzelései szerint történő — összeállításában már részt vett Egli svájci főhadnagy, Nansen megbízottja is, aki a STEIGERWALD-on érkezett Vlagyivosztokba.

A FRANKFURT 1920. november 22-re tervezett indulását november 24-re halasztották, mert november 22-én a következő távirat érkezett Washingtonból,

114 Dell' Adami: 147. o.

115 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 91/1920.

116 Dell' Adami: 147—150. o.

117 Dell' Adami: 150., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 1162/1920. a HM-nek küldött 32. sz. távirat 1920. november 16. A magyaroknak a szállítmányban való túlsúlya onnan ered, hogy az Amerikai Bizottság utasításai szerint először az 1920. szeptember 1-e előtt a tengerhez érkezetteket kellett elszállítani. Ez 50 magyart érintett, s csak a fennmaradt 800 helyet osztották el arányosan a három nemzet fiai közt.

az Amerikai Vöröskereszt központjától: „Nansen ötödik hajót igyekszik bérelni. A FRANKFURT behajózása Egli és az Amerikai Bizottság belátására bízva. Nansen hangsúlyozza az egyenjogúság elvének betartását minden nemzetre.”

A távirat vétele után Egli és az Amerikai Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki tagozata újabb tanácskozást tartott, amelyet a következő határozattal zártak le:

„A behajózás rendjének megváltoztatása az idő rövidsége miatt lehetetlen. Az utolsó távirat nem tartalmaz semmiféle utasítást az eddigi rendelkezések megváltoztatására. Az egyenjogúság tág fogalom. Az Amerikai Bizottság megmarad azon álláspontja mellett, hogy elsősorban azokat kell hazaszállítani, akiknek hazatérése a jövőben nem látszik biztosítottnak. Ha a központok nem hagyják jóvá az Amerikai Bizottság döntését, akkor a helyek elosztása a későbbi hajókon egyenlítettessé ki”.¹¹⁸

E határozat értelmében a FRANKFURT 1063 magyarral, 475 osztrákkal és 131 galíciaival hajózott el¹¹⁹ nem sokkal azelőtt, hogy a beálló fagyok hosszú hónapokra megbénították a vlagyivosztoki kikötő forgalmát.

Az első két „népszövetségi” szállítmány ily módon történő elindulása azonban nem elégített ki mindenkit. Mint Dell'Adami ezt szellemesen megjegyezte: „A STEIGERWALD és a FRANKFURT által kavart hullámok még hónapok múlva is ott kavargtak egyes misszióvezetők kedélyében.”

A hadifoglyok hazaszállítással foglalkozó vlagyivosztoki szervek következő — december 4-i ülésén a román misszió vezetője határozati javaslatot nyújtott be, amelyben tiltakozott az említett hajókon történt helyelosztás módja ellen, mint hogy — szerinte — a Nansen által hangsúlyozott egyenjogúság elve súlyos csorbát szenvedett. Követelte, hogy — az Amerikai Bizottság és Egli közt létrejött megállapodás értelmében — ezeket az aránytalanságokat a jövőbeli szállítmányok összeállításakor elsősorban a magyarok hátrányára egyenlítsék ki. Javaslatához a csehszlovák, a lengyel, a német és a francia képviselő is csatlakozott.

Lively őrnagy válaszában kijelentette, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a STEIGERWALD és a FRANKFURT szállítmányának összeállításakor gondosan mérlegelte az egyes missziók lehetőségeit és képességeit és ez alapján döntött a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítása mellett.

Hozzászólásában Dell'Adami százados, mint a legtöbb hadifogoly hazatelepítését végző és legszűkösebb anyagi eszközökkel rendelkező misszió vezetője, annak meggyőződésének adott kifejezést, hogy mivel mindkét szállítmány költségeit az Amerikai Bizottság fedezte, senki sem vitathatja el ama jogát, hogy önállóan határozzon afelett, hogy kit szállítson haza és kit nem.¹²⁰

Mivel Nansen azt remélte, hogy végre megkapja a kívánt kölcsönt, a szibériai hadifoglyok hazaszállítással kapcsolatos kérdéseket végleg hozzá utalták. Az Amerikai Bizottság kirendeltsége feloszlott, csupán Mr. Hurlbutt az Y.M.C.A. megbízottja képviselte tovább Vlagyivosztokban. A hazaszállítással foglalkozó missziók szokásos heti ülésein Egli főhadnagy, Nansen képviselője elnökölt.¹²¹

Úgy látszott, hogy a hazaszállítás irányításában bekövetkezett változás kedvezőtlenül érinti a magyarok hazaszállítási esélyeit. Lehetségesnek tűnt, hogy Egli, engedve a többi misszió nyomásának, a következő szállítmányok összeállításakor megvonja a magyar hazatérőktől azokat a helyeket, amelyeket sze-

118 Dell'Adami: 151. o.

119 HL Hdf. gy. MVKM 1162/1920. a HM-nek küldött 36. sz. távirat 1920. november 20., Dell'Adami: 152., 178. o.

120 Dell'Adami: 153. o.

121 HL Hdf. gy. MVKM 1206/1920. a nyikolszki kirendeltség 221/1920. sz., Dell'Adami: 173. o.

rintük a Nansen-féle alapelveket megsértve „jogtalanul” foglaltak el a STEIGERWALD-on és a FRANKFURT-on.

A többi misszió ez irányú törekvése ellen Dell'Adami Géza december 9-én Egli főhadnagynak, mint a Nansen bizottság vlagyivosztoki képviselőjének küldött beadványában a következőképpen érvelt: „Hadifoglyaink helyzete és kilátása a hazaszállításra a FRANKFURT elhajózása után sem jobb, mint a többi missziók embereinek. Pl. az összes többi misszió egyszerre haza tudja küldeni valamennyi emberét és azok családját is. Ez számunkra lehetetlen embereink nagy száma és amiatt, hogy eddig még egyetlen nős hadifogoly sem mehetett haza.

Másodszor nős hadifoglyaink hazaszállítása — mivel az amerikai akció és a Népszövetség is többé-kevésbé kizárta ket a hazaszállítandók közül — csak hitel alapján lehetséges.

Misszióink minden erőfeszítése ellenére, információink szerint hazánk nincs abban a helyzetben, hogy saját költségén hajót béreljen”.¹²²

*A Magyar Vöröskereszt Missziójának tevékenysége a
téli hajózási szünetben.
1920 december—1921 február*

A magyar kormány nemhogy abban a helyzetben nem volt, hogy hajót béreljen hadifoglyai hazaszállítására, de még az augusztusban igényelt 50 000 dollárt sem volt képes novemberig Vlagyivosztokba átutalni.¹²³ A misszió kénytelen volt 10 000 dollár kölcsönt felvenni, hogy a hazaszállításra váró hadifoglyokat élelmezhesse. A STEIGERWALD és FRANKFURT elindulása előtt az egy főre jutó érkezési pénzt napi 23 szentre csökkentették.¹²⁴ November végére teljesen elfogyott a misszió pénze, s bár a FRANKFURT kifutása után csak 648 férfi, nő és gyermek maradt az élelmezési létszámban,¹²⁵ képtelen lett volna ellátni őket, ha az Y. M. C. A. nem vette volna át a táborok élelmezését december hónapra.¹²⁶ Végül is december végén jutott el a misszió vezetőjének kezébe a régen várt 50 000 dollár, s így némiképp nyugodtabban nézhettek az 1921. év elé.

Jobban el volt látva a misszió ruhaneműekkel, takarókkal. Az 1920 nyarán az Amerikai Vöröskeresztől átvett készleteket az októberben felszámoló dán konzulátus által átadott nagyobb mennyiségű cipővel, fehéreneművel, ruhával és takaróval sikerült kiegészíteni.¹²⁷ 1920 decemberében a japán parancsnokságtól további 500 köpenyt kaptak.¹²⁸

A nyugatról érkező hadifoglyokat a szükséges ruhával, cipővel és takaróval a nyikolszki gyűjtőtáborban látták el, nyugták ellenében.¹²⁹ A Magyar Vöröskereszt Missziója által a nyikolszki tábor számára kiutalt élelmezési és ruházati cikkek árát, mennyiségét a tábornak a misszió vlagyivosztoki irodáján

¹²² HL Hdf. gy. MVKM 1205/1920. A hadifoglyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. november 16-i ülésén ismét felmerült, hogy a szibériai hadifoglyok hazahozatalára „egy önálló hazaszállítási alap létesítése elkerülhetetlen”, mivel az amerikai gyűjtésre és a Népszövetség hitelére egyedül nem lehet támaszkodni. A Pénzügyminisztérium képviselője azonban kijelentette, hogy „jelenleg idegen valuta nem áll rendelkezésre. Idegen valutát a pénzpiacra lehet beszerezni, de az államnak nincs annyi rendelkezésre álló bankjegye, hogy a valutát bevásárolhassa”. OL K. 73. 3. tárgyi dosszié.

¹²³ Dell'Adami: 292. o.; HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 25. sz. távirat 1920. október 23.; uo. a HM-től jött 8. sz. (új számozású) távirat 1920. november 12.

¹²⁴ HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 87/1920.

¹²⁵ A december 10-i nyilvántartásban 550 férfi, 77 nő és 24 gyerek, 36 romániai magyar volt, de közülük csak 648-an tartoztak az élelmezési létszámba. HL Hdf. gy. MVKM 1211/1920.

¹²⁶ Dell'Adami: 202. o., HL Hdf. gy. MVKM 1142/1920. nyikolszki kirendeltség 203/1920.

¹²⁷ HL Hdf. gy. MVKM 959/1921. a HM-nek küldött 25. sz. távirat 1920. október 23.

¹²⁸ HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 231/1920.

¹²⁹ HL Hdf. gy. MVKM 1016., 1159., 1261/1920., nyikolszki kirendeltség 37/1920.

vezetett számlájához írták. A tábor gazdasági hivatala meghatározott időnként a felhasznált készletekről számlákkal, nyugtákkal alátámasztott elszámolást küldött be a vlagyivosztoki központba. Ott a felhasznált cikkeket áruknak megfelelően jóváírták a tábor számláján. Hasonló módon történt a nyikolszki tábor részére a kiutalt készpénzzel való elszámolás is.¹³⁰

1921 január elején megérkeztek Nyikolszka azok a hadifoglyok, akik 1920 októberében az ott folyó harcok miatt Csitában rekedtek. Ezeket a tél folyamán még több kisebb szállítmány követte. A szállítmányokkal érkezőkön kívül a vlagyivosztoki misszió igyekezett a Szibériában kisebb csoportokban élő magyarokat — köztük a Vörös Hadseregben szolgálókat is — Nyikolszka összegyűjteni. Ennek érdekében, egy a Honvédelmi Minisztériumtól kapott táviratra hivatkozva, a következő nyilatkozatot tette az otthoni felelősségre vonástól féltő, s ezért a hazatéréstől idegenkedő vöröskatonák megnyugtatóására: „A magyar kormány a visszatérő hadifoglyok politikai szereplését további vizsgálat tárgyává nem teszi, őket ezért felelősségre nem vonja és a hadifogságban esetleg elkövetett közönséges bűncselekményekért vagy büntettekért is csak az esetben bünteti, ha azok miatt őket az orosz bíróság felelősségre nem vonta”.¹³¹

Bár az otthoni hatóságok ezt az ígéretet nem tartották be, Dell'Adami százados a maga részéről következetesen kitartott amellett a meggyőződése mellett, hogy feladatát minden politikától mentesen, csupán humanitárius szempontok alapján kell elvégeznie.¹³²

A tél folyamán a különböző szállítmányokkal és az egyenként érkezettekkel a behajózásra váró magyarok száma a december eleji 687-ről 1921. március 4-re ismét 1577 főre emelkedett.¹³³

1921. január 6-án sürgöny érkezett Nansentől, amelyben közölte, hogy újabb gőzöst — a francia Messageries Maritimes társaság DR. PIERRE BENOÎT nevű hajóját — bérelt ki a még Kelet-Szibériában levő hadifoglyok hazaszállítására. A hajó Vlagyivosztokba érkezését 1921 február közepére ígérte. Sürgönyében Nansen a helyelosztásra nézve megjegyezte, hogy az az egyenlőség és arányosság elvének figyelembevételével történjék. A korábbi „pártoskodást” ellensúlyozni kell — hangsúlyozta.

Nansen távirata ismét fellobbantotta az egyes nemzeteknek a hajókon jutó férőhelyek számáról folyó vitát. A cseh, lengyel, román és jugoszláv missziók újból követelni kezdték a STEIGERWALD-on és a FRANKFURT-on elvesztett helyek kompenzálását. Álláspontjukat állítólag Nansen is támogatta, mondván, hogy a helyelosztás, amelyet az Amerikai Bizottság végzett, nem igazságos, mivel több nemzetet kizárt.

A vitában Dell'Adami százados korábbi álláspontjára helyezkedett, mely szerint a STEIGERWALD és a FRANKFURT visszaútjának finanszírozása az Amerikai Hazatelepítő Bizottság pénzén történt, amelyet köztudomásúan a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására szántak, ezért más nemzeteknek nincs joga e három nemzet hadifoglyainak rovására plusz férőhelyeket követelni.

1920. január 10. és 14. közt a magyar misszió táviratban kérte fel az Amerikai Hazatelepítő Bizottság létrehozásában részt vett emberbarát szervezete-

130 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 327., 439/1921.

131 HL Hdf. gy. MVKM 70., 108/1920. Kivonat a HM-től érkezett 44. sz. sürgöny szövegéből: „auf virczigvier heimkehrer werden fuer dienen roten armee nicht verfolgt”. Nyikolszki kirendeltség 296/1921.

132 1920 őszén feljelentés érkezett a MVKM-hoz, amely a blagoveszenszki magyar kommunisták nevét tartalmazta. Dell'Adami visszaküldte a feljelentést azzal, hogy „a misszió nem folytat politikai nyomozást”. HL Hdf. gy. MVKM 540/1920.

133 HL Hdf. gy. MVKM 387/1921.

ket, hogy a férőhelyek elosztásáról folyó vitában Nansennél támogassák.¹³⁴ Mint az Amerikai Magyarok Segélyegyesületének írták: „... 6500 magyar hadifogoly hazaszállítása után is, a nyikolszk-usszurijszki táborban több mint 1500 magyar várja a hazaszállítást. Harbinban 80, Mandzsúriában 40, Vlagyivosztokban 50 a hazaszállításra váró magyarok száma. Számításunk szerint a még elszórtan élő hadifoglyok beérkezése után kb. 1800 magyart kell Vlagyivosztokból hazaszállítanunk. — Minden erőfeszítésünk dacára rá vagyunk utalva a hadifoglyoknak a Népliga által eszközzendő hazaszállítására.”

A misszió 1921. eleji helyzetét és a jövőre vonatkozó kilátásait Dell'Adami Géza így elemezte levelében: „Nansen újabb hajókról nem nyilatkozott. — Miután itt (a Tengermelléken) 6000 minden nemzetiséghez tartozó hadifogoly van, az első hajóval a legjobb esetben is aligha küldhetünk haza több mint 500 magyar hadifoglyot. Hogy a többiekkel mi lesz, azt nem tudjuk, mert nem vagyunk tájékoztatva afelől, hogy áll-e pénz rendelkezésére Nansennek, és ha igen, kitől és mennyi.

A misszió igen nehéz körülmények közt dolgozik, mivel a hadifoglyok ellátásának költségei napról napra fokozódó drágaság következtében egyre emelkednek és újabban a hazulról jött utasítások szerint csak az abszolút minimumot adhatjuk,¹³⁵ de erre nincs elegendő pénzünk.”¹³⁶

Nagy megkönnyebbülést jelentett a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőségének, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt 1920. december végi értesítését, mely szerint Belső-Szibéria kiürítését a továbbiakban Moszkván keresztül, nyugat felé bonyolítják le, a Honvédelmi Minisztériumtól 1921. január 13-án kapott távirat megerősítette. Ez azt jelentette, hogy az anyagi eszközökben állandóan szűkölködő misszióknak a továbbiakban nem kell nyugat felől érkező nagyobb szállítmányokról gondoskodnia. Ezt támasztotta alá a Honvédelmi Minisztériumtól jött távirat, amely utasította a missziót, hogy a Szibéria belsejéből érkező szállítmányok fogadását szüntesse meg. Az utasításnak megfelelően elrendelték a csitai kirendeltség felszámolását, a likvidálás irányításával az éppen Vlagyivosztokban tartózkodó Fein Jenő hadnagyot bízták meg.¹³⁷

Ugyanakkor, 1921. január 15-én, az 1920 májusában kötött koppenhágai egyezményre hivatkozva az irkutszki Gubcsekához (a Cseka kormányzósági szerve) címzett levelében a magyar delegáció kérte a szovjet hatóságokat, hogy a szibériai hadifoglyokat ezentúl nyugat felé irányítsák. Kérését azzal indokolta, hogy a vlagyivosztoki misszióknak nem áll rendelkezésére kellő mennyiségű hajótér a már a Tengermelléken tartózkodó mintegy 7000 különböző nemzetiségű hadifogoly — köztük 1500 magyar — elszállítására sem.¹³⁸

Ugyanezzel a kéréssel fordult 1921. január 18-án a magyar misszió vezetője

134 Dell'Adami: 171—172. o.; HL Hdf. gy. MVKM 84/1921., különböző helyekre küldött táviratok: a Jointnak címzett 1921. január 10-én kelt távirat.

135 A nyikolszki tábor parancsnokának, Kovács orvos-örngagnak 1921. február 15-i jelentéséből: „...a régi adagok mellett egy ember részére eső élelem és tűzifa 28,088 szén értéket képvisel. ...Az adagok kb. megfelelnek a mi békegyakorlatokon engedélyezett adagjainknak és minthogy kétéhezett emberek talpra állításáról és hosszú tengeri úton való szállításáról van szó, valami számottevő csökkentésre nem lehet számítani”.

Mivel az élelmiszerek csökkenésére nem számíthattak, Kovács őrgy. — Dell'Adami utasításainak megfelelően — a tábor adminisztrációs költségeiből faragott le: megszüntette a tábor magyar kórházának gazdasági önállóságát, felszámolta a nősök külön konyháját, az orvosok fizetését 25%-kal csökkentette és a tábor irodáiban alkalmazott hadifoglyok közül 16-ot elbocsátott. Így próbálták elérni, hogy az amúgy is szűkebbre méretezett élelmészeti adagokat ne kelljen tovább csökkenteni.

136 HL Hdf. gy. MVKM 84/1921.

137 Dell'Adami: 163. o.; HL Hdf. gy. MVKM 98., 114/1921. Fein hdgy. a csitai kirendeltségről szóló összefoglaló jelentést és elszámolást a hozzátartozó mellékletekkel, valamint az ott használt pecsétekkel együtt 1921. április 9-én adta le a misszió vezetőjének. HL Hdf. gy. MVKM 621/1921.

138 HL Hdf. gy. MVKM 82/1921.

a Távol-Keleti Köztársaság egészségügyi minisztériumához, amely a csitai kormány részéről a hadifoglyok evakuációját intézte.¹³⁹

Február 12-én érkezett meg az omszki SZIBEVAK válasza, amelyben közölte, hogy a szibériai hadifoglyok keletre való irányítását megszünteti.¹⁴⁰

*A hazaszállítás megkezdése tavasszal.
A DR. PIERRE BENOÎT és a PEICHO szállítmányainak útba indítása
1921 február—1921 április*

A Belső-Szibériából történő hadifogolyszállítás megszüntetésével úgy látszott, hogy a már a Csendes-óceán partján összegyűjtött 1500 magyar behajózásával a vlagyivosztoki misszió is befejezheti működését.

Addig azonban még sokat kellett „harcolni” a népszövetségi hajók férőhelyeiért. Még az olyan missziók is — mint a német vagy az osztrák —, amelyek képesek voltak saját hajót bérelni, helyet követeltek a DR. PIERRE BENOÎTON. 1921. január 22-én a magyar delegáció feje azt javasolta, hogy abban az esetben, ha az említett missziók ragaszkodnak ahhoz, hogy azokat a hadifoglyokat, akik az általuk bérelt hajók távozása után érnek a tengerpartra, a DR. PIERRE BENOÎT szállítsa haza, e helyek fejében adjanak át bizonyos számú férőhelyet más nemzeteknek saját hajóikon.¹⁴¹ E javaslat végül is nem került kivitelezésre.

Úgy tűnt, hogy Nansen január 27-én érkezett távirata végre lezárja a Népszövetség által felfogadott hajók férőhelyeinek elosztásáról folyó vitát. A távirat így hangzott: „Az Amerikai Bizottsággal a Párizsban történt tárgyalásokon megegyeztünk, hogy a hadifoglyokat nem osztályozzuk külön-külön. A hajóhelyek elosztását helyettesem (Egli főhadnagy — B. A.) az Amerikai Bizottsággal egyetértőleg állapítja meg. Követelem a pártoskodások helyrehozatalát a nemzetek egyenlő jogosultsága alapján. Elég sokszor hangsúlyoztam ezt. Akarom, hogy a vizsály megszűnjön.”¹⁴²

Tehát kompromisszum jött létre a hadifoglyok hazaszállítását irányító két nagy szervezet közt. Az Amerikai Hazatelepitő Bizottság már nem kötötte ki, hogy az általa átutalt pénzen bérelt hajókon csak osztrák, magyar és galíciai hazatérők szállíthatók el, viszont Nansen lemondott arról, hogy a STEIGERWALD- és a FRANKFURT-szállítmányokat a többi nemzet javára kompenzálja. E megegyezés értelmében a népszövetségi hajók férőhelyeiben az egyes nemzetek a Tengermelléken hazaszállításra váró hadifoglyaik arányában részesednek.

A határozatot azonban többen megpróbálták kijátszani úgy, hogy mindig a Vlagyivosztok környékén tartózkodó hadifoglyaik 1921. januári számát arányították más nemzetek fiainak számához, tekintet nélkül arra, hogy közben saját költségen vagy más módon több száz, esetleg több ezer emberüket elszállították. Így a valóságosnál nagyobb arányban kívántak a Népszövetség hajóin férőhelyekhez jutni. Ezt a módszert próbálta alkalmazni a román és a cseh-szlovák misszió, ami ellen Dell'Adami élesen tiltakozott mind Nansennél, mind annak vlagyivosztoki képviselőjénél, Egli főhadnagynál. Tiltakozásában hangsúlyozta: „Misszióm kitart amellett az álláspontja mellett, hogy az arány (ti. az

139 HL Hdf. gy. MVKM 153/1921.

140 HL Hdf. gy. MVKM különböző helyekről jött táviratok 1921. február 12., uo. különböző helyekre küldött táviratok 1921. február 15.

141 HL Hdf. gy. MVKM 134/1921.

142 Dell'Adami: 172—173. o.

egyres nemzeteknek a hajókon juttatott férőhelyek aránya — B. A.) mindig az itt levő és elérhető hadifoglyok számához igazodjon”¹⁴³

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság és Nansen közt létrejött megegyezés a magyar és az osztrák missziókat mint az Amerikai Bizottság támogatásának egyedüli élvezőit aggodalommal töltötte el. Attól tartottak, hogy az amerikai pénz, amely ezentúl több nemzet közt oszlik meg majd, nem lesz elegendő hadifoglyaink hazaszállítására. Aggodalmának Dell'Adami százados egy 1921. február 5-én Egli főhadnagyhoz intézett átiratában így adott hangot: „A Magyar Vöröskereszt Missziója a Nemzetközi Vöröskereszt és Nansen most beérkezett táviratából örömmel értesült arról, hogy Nansen igyekszik minden itt levő hadifogly hazaszállításához hitelt biztosítani.

Az eddig beérkezett hírek alapján sajnos még nem biztos, hogy Nansen úr más pénzekkel is rendelkezik-e, mint az Amerikai Bizottság pénzével. Így kialakulhat az a helyzet, hogy a legközelebbi hajók elmenetele után minden nemzetnek saját költségén kell hadifoglyait hazaszállítania. Tekintve Magyarország jelenlegi általánosan ismert igen rossz pénzügyi helyzetét és hadifoglyaink számát, lehetetlen számunkra hadifoglyaink hazaszállítása. E lehetetlenséggel számolva kénytelen vagyok Önt arra kérni, hogy az amerikai alap azok számára biztosítsa, akik számára adatott, s így a magyar hadifoglyokat az amerikai alap terhére biztosított hajókon szállítsák el.

Amennyiben Nansen úr abban a helyzetben van, hogy valamennyi hadifoglyot hazaküldheti, a Magyar Vöröskereszt Missziója kész az arányos felosztásra és ennek elismerésére a következő hajókon...”¹⁴⁴

Úgy látszik aggodalmaival Dell'Adami százados az Amerikai Hazatelepítő Bizottság központját is megkereshette, mert a Honvédelmi Minisztériumot 1921. február 16-án a hazaszállítással kapcsolatban a következőképpen tájékoztatta: „Az Amerikai Bizottság és Nansen közt félreértés volt. A vlagyivosztoki Amerikai Bizottság ismételt utasítást kapott Washingtonból az Amerikai Vöröskeresztől a magyarok, osztrákok és galíciaiak elszállítására. Az amerikai akció csak az osztrák—magyar hadifoglyok és nem a győztes államok polgárainak hazaszállításával foglalkozik.”¹⁴⁵

Még mindig nem született végleges döntés a kérdésben, amikor február 28-án újabb sürgöny érkezett Nansentől, amelyben közölte, hogy a Messageries Maritimes társaság PEICHO nevű hajója március végén 2000 hadifogly hazaszállítása céljából Vlagyivosztokba érkezik.

Ez a magyar misszió részéről minden vitát eldöntött. Dell'Adami százados a nyikolszki tábor akkori magyar parancsnokának, Kovács őrnagynak küldött leiratában így kommentálta a PEICHO érkezéséről szóló hírt: „E hajóval az összes, jelenleg a Bajkáltól keletre tartózkodó magyar alattvalók hazaszállítása biztosítva van. Így a hajó indulása után a misszió feladata véget ér és teljesen liquidálni fog. Felkérem a táborvezetőséget, hogy készítse elő a tábor liquidálását. Azon magyar alattvalók, akik a hajóról lemaradnak elvesztik az államköltségen való hazaszállítás jogát... A misszió az összes transzbajkái újságokban több ízben fog hirdetéseket közzé tenni és különböző delegáltjait az utolsó hajó elindulásáról értesíti.”¹⁴⁶

A misszió vezetői azonban alig tölthettek pár napot abban a tudatban, hogy feladatuk végeztével hamarosan ők is útra kelhetnek Magyarországra felé, ugyan-

143 HL Hdf. gy. MVKM 134/1921., a különböző helyekre küldött táviratok. 1921. február 17—25. Nansennek címzett távirat.

144 HL Hdf. gy. MVKM 238/1921.

145 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 52. sz. távirat 1921. II. 16.

146 HL Hdf. gy. MVKM 359/1921.

is 1921 március elején az a hír érkezett, hogy az omszki SZIBEVAK 10—20 000 ember kelet felé való evakuálását tervezi, amely áprilisban venné kezdetét.

A hír alapvetően megváltoztatta a misszió a közeljövőben történő felszámolásának tervét. Erről 1921. március 5-én így tájékoztatta a misszió vezetője Gerő hadnagyot, a magyar érdekek harbini képviselőjét: „A m. kir. Honvédelmi Minisztériumtól kapott utasításaink szerint közbenjártunk, hogy a kelet felé való evakuálás esetén a magyar hadifoglyok Krasnojárszkig bezárólag szintén keleti irányba evakuáltassanak. A helyzet tisztázásáig tehát misszióknak az utolsó hajó elindulása után is itt fog maradni.”¹⁴⁷ Levelében Dell’Adami arra kérte Gerő hadnagyot, hogy a Belső-Szibériából várható csoportok megérkezéséig továbbra is vállalja a misszió harbini képviseletét.

Miközben Belső-Szibériából az áprilisban várható nagyobb szállítmányokról érkeztek hírek, folytatódott a nyikolszki táborban levő 1500 magyar első csoportjának előkészítése a behajózáshoz, ugyanis az értesítések szerint a február közepére ígért DR. PIERRE BENOÏT Vlagyivosztokba érkezése március első harmadában volt várható.

A szokásos formalitások és fertőtlenítés után a Népszövetség által amerikai pénzen bérelt DR. PIERRE BENOÏT 1921. március 14-én futott ki a vlagyivosztoki kikötőből. Fedélzetén — Nansen utasításának megfelelően — valamennyi érintett nemzet a megfelelő paritás alapján képviselve volt. Így a 863 magyar férfin, valamint 44 nőn és gyermekén kívül 932 cseh, 284 délszláv, 173 lengyel, 162 román és 8 osztrák is utazott a hajóval.¹⁴⁸

A DR. PIRRE BENOÏT távozása után a március 15-i létszámjelentés szerint a nyikolszki táborban 516 regisztrált magyar állampolgár maradt vissza és minden remény megvolt arra, hogy a Népszövetség hajóján, a PEICHO-n valamennyien hazatérhetnek.

Az újabb Belső-Szibériából érkező nagy hadifogoly szállítmányokról szóló március eleji hírek vaklármának bizonyultak. Ismét alkalom nyílt arra, hogy a misszió a PEICHO elindulásával teljesen felszámoljon és hazatérjen. Dell’Adami Géza azonban úgy döntött, hogy a felszámolást csak részben hajtja végre, ő maga két emberével Vlagyivosztokban marad az esetleg még a tengerpartra érkező kisebb csoportok fogadására. 1921. március 22-én a 488. számú parancsával utasította a nyikolszki tábor magyar vezetőségét, hogy készüljön fel a tábor feloszlására. „... Felkérem a tábor vezetőségét — szolt a parancs —, hogy a tábor liquidálása előtt állítsa össze azon segélyeket, amelyeket az oroszok a tábor részére 1920. július 1. óta nyújtottak. — Ez fontos, mert az orosz kormány esetleg lépéseket tesz ezek visszaszerzése iránt.”¹⁴⁹

A PEICHO — az első olyan népszövetségi hajó, amelyet Nansen a népszövetségi hitelekből bérelt —, 1921. április 12-én hagyta el a kelet-szibériai partokat. Utasai közt 567 magyar férfi, 98 nő és gyermek volt. Rajtuk kívül 259 lengyel, 222 cseh, 121 román, 96 délszláv, 68 osztrák, 50 német és 15 török neve szerepelt az utaslistán.¹⁵⁰

A PEICHO-n sikerült útba indítani mindazokat a magyarokat, akik 1921. április 12-ig a Tengeremléken összegyűltek közül haza akartak térni és a hosszú tengeri út fáradságainak egészségileg megfeleltek. A magyar szállítmány parancsnoka Kovács orvos-őrnagy, Dell’Adami helyettese volt.

147 HL Hdf. gy. MVKM 396/1921.

148 Dell’Adami: 174., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 58. sz. távirat 1921. március. A MVKM 410/1921. sz. irata 841 magyart, 286 jugoszlávot, 935 csehet és 187 lengyelt említ a DR. PIERRE BENOÏT utasai közt.

149 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 457/1921.

150 Dell’Adami: 177—178. o., HL Hdf. gy. MVKM 705/1921. a HM-nek küldött táviratok, 1920. április 12.

Ugyancsak a PEICHO-n tért vissza Európába Egli főhadnagy, Nansen meghatalmazottja is, mintegy jelezve azt, hogy a Népszövetség a hadifoglyok Kelet-Szibérián át történő hazaszállítását befejezettnek tekinti.

*A kelet-szibériai magyar hadifoglyok hazaszállításának befejezése,
a Magyar Vöröskereszt Missziójának
hazatérése a CROOK-szállítmánnyal, 1921 április—1921 szeptember*

A magyar vöröskeresztes misszió 3 főre apadt irodája továbbra is Vlagyivosztokban maradt. Feladatának az egyenként vagy kisebb csoportokban még a tengerpartra érkező magyarok összegyűjtését és most már a magyar kormány költségén való hazaszállítását tekintette. Mint ebből is látszik, valóban csak kis számú hazatérőre számítottak már, ezért a nyikolszki táborban számukra annak idején kiutalt barakkokat a PEICHO kifutása után visszaadták az orosz hatóságoknak. A beérkező magyarok ideiglenes szálláshelyéül pedig a misszió egyik vlagyivosztoki raktárát jelölték ki.

Április 29-én már 34 felnőtt és 3 gyerek lakott a raktárban, amely hamarosan szűknek bizonyult további hazatérők befogadására. Mivel pedig hadifoglyok érkezésére a továbbiakban is számíhattak, a misszió ismét az orosz hatóságokhoz, illetve a japán parancsnoksághoz fordult megfelelő nagyságú épületek kiutalása végett. Végül is csaknem egy hónapi huza-vona után engedélyt kaptak, hogy használatba vegyék a Pervaja Rjecska-i tábor barakkjait.

1921. május 31-én költözött a magyar tábor — a betegek kivételével, akik a vlagyivosztoki helyiségben maradtak — Pervaja Rjecska-ra, ahol 200 ember befogadására alkalmas barakkok álltak rendelkezésre.¹⁵¹

1921 áprilisának végén a magyar misszió tagjai úgy vélték, hogy a hátra maradt hazatérőkkel együtt rövidesen útnak indulhatnak, ezért április 29. és május 5. között köszönőlevelekben mondtak búcsút a munkájuk során őket támogató szervezeteknek, hatóságoknak, személyeknek — elsősorban az Amerikai Hazatelepítő Bizottság tagjainak.¹⁵²

Közben folytak a tárgyalások a Messageries Maritimes hajóstársaság vlagyivosztoki képviselőjével megfelelő hajók béreléséről. A tárgyalások első fázisáról nem maradt ránk dokumentumok, de az erre vonatkozó későbbi iratok szerint a társaság alapfeltételei a következők lehettek:

1. legalább 500 elszállítandó ember
2. 260 yenes szállítási díj személyenként
3. a viteldíj előre, helyben történő kifizetése.

E feltételekre Dell'Adami százados — aki, mint a legnépesebb hazatérő csoport parancsnoka, Egli távozása után átvette a repatriálás irányítását — 1921. május 28-án Nilsennek, a társaság vlagyivosztoki ügynökének címzett levelében arról értesítette a társaságot, hogy Vlagyivosztokban 250 különböző nemzetiségű hadifogly vár elszállításra, de június végéig mintegy további 300 hazatérő érkezése várható. „Valamennyi misszió egyetértett abban — szól a levél —, hogy a hadifoglyokat egy, a MAINAM-hoz hasonló¹⁵³ gőzessel szállítsák haza és a fizetés — a képviselők óhaja szerint — közvetlenül a hazaszállító állam útján történjék. A 260 yenes fejenkénti szállítási díj valamennyi misszió szerint túl magas, tekintettel a társaság korábbi áaira. Novemberben

¹⁵¹ HL Hdf. Gy. MVKM 717., 738., 742., 751/1921.

¹⁵² G. P. Hurlutt-nak, a Y.M.C.A. vlagyivosztoki titkárának (MVKM 705/1921.), Ph. Warburgnak az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elnökének (MVKM 712/1921.), Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt szibériai képviselőjének (MVKM 712/1921.)..

¹⁵³ A MAINAM személyszállításra átalakított teherhajó volt, így bére olcsóbb volt, mint a személyhajóké.

a MAINAM 220 yenért, a PEICHO és a DR. PIERRE BENOÎT még olcsóbban szállította az embereket. 200 yen/fő-s ár a missziók részéről elfogadható lenne.”¹⁵⁴

Két nap múlva megérkezett az ügynökség — a társaság sanghaji képvisellete távirata alapján adott — válasza. Az átiratból arról értesülhettek a missziók vezetői, hogy a társaság nem fogadhat el 250 yennél kevesebb viteldíjat személyenként. A hajóstársaság abba sem egyezett bele, hogy a viteldíjat az egyes kormányok — a hajón szállított alattvalóik után — közvetlenül a cég párizsi irodájának utalják át, hanem ragaszkodott a Vlagyivosztokban, vagy Sanghajban történő közvetlen fizetéshez. Mégpedig az összeg felét a szerződés megkötésekor, másik felét a hajó indulásakor kérte.¹⁵⁵

Június 1. és 10. között továbbra is bizonytalannak látszott, mely hajóval és mikor történik a hadifoglyok hazaszállítása.¹⁵⁶

1921. június 10-én Dell'Adami százados Gerő főhadnagynak Harbinba küldött levelében így számolt be a hazautazás kérdésének akkori állásáról:

„A MAINAM abban az esetben, ha legalább 400 hadifogoly utazik, július elején érkezik Vlagyivosztokba. A hajó ára a hadifoglyok részére (személyenként) 245 yen. Az 500 fő a csitai csoport beérkezésével együtt lesz . . .

Nehézség csupán annyiban merül fel, amennyiben a cseheknek nincs pénzük. Ők kérték a fizetésnek oly módon való teljesítését, hogy az általuk fizetett összeg Prágából utaltassék át a hajós társaság párizsi központja részére, ez ideig nincs döntés az ügyben.

E kérdés tisztázása 10 napon belül történik és annak kedvező eldöntésétől függ, hogy a hajó Vlagyivosztokba jön vagy sem.”¹⁵⁷

Dell'Adami Géza megpróbálta a szállítási díj további csökkentését és a csehek kérésének teljesítését elérni a társaságnál. Kísérleteire a Messageries Maritimes sanghaji vezérképviselője 1921. június 24-i táviratában így reagált: „A MAINAM nem fog kikötni az önök kikötőjében. (ti. Vlagyivosztokban — B. A.) Jövő hétfőn táviratozzuk meg véglegesen, kiköt-e Dairenben. Abban az esetben vállaljuk a 240—300 magyar Genovába szállítását 240 yen/személyenként előre lefizetése esetén — a viteldíj további csökkentése lehetetlen —, ha ön megfelelő biztosítékot ad, hogy a 270 cseh után 1300 frankot fizetnek Párizsban.”¹⁵⁸

Végül is nem sikerült megegyezni a társasággal a MAINAM-mal történő hazaszállítás kérdésében, ezért a cég sanghaji vezérképvisellete július 7-én azt a javaslatot tette, hogy amennyiben a francia hatóságoktól a szükséges engedélyeket megkapják, a társaság hajlandó 250—300 magyar hadifoglyot a Sanghaj és Marseille közt közlekedő, július végén, vagy augusztus elején induló PORTHOS nevű postahajóján Franciaországba szállítani. A viteldíj megegyezne azzal az összeggel, amelyet a hadifoglyoknak Sanghajtól Marseille-ig a MAINAM-on történő szállításáért kérnének. Természetesen ebben az esetben a hazatérők Vlagyivosztokból Sanghajba és Marseille-ből a magyar határig való szállításával járó kiadások a magyar missziót terhelték volna, éppúgy, mint a sanghaji, illetve a marseille-i tartózkodás költségei. A társaság elképzelései szerint ugyanis a behajózás csak a sanghaji indulás előtt két órával kezdődhetett volna. Ugyanakkor figyelmeztették a misszió vezetőjét, hogy a szállítás feltételei nem ugyanazok, mint a PEICHO-n voltak. Mivel a PORTHOS postahajó volt, az egész fedélzetet nem bocsáthatták az utasok rendelkezésére, ezért az

154 HL Hdf. gy. MVKM 805/1921.

155 HL Hdf. gy. MVKM 812/1921.

156 HL Hdf. gy. MVKM 823., 830., 851/1921.

157 HL Hdf. gy. MVKM 856/1921.

158 HL Hdf. gy. MVKM 1312/1921.

út várható 37 napos tartama alatt a hazatérőket a kabinok nélküli előfedélzeten felállított priccseken helyezhetik csak el. A sanghaji vezérképviselő közölte továbbá, hogy a hajót esetleg Kobéba is rendelhetik, de ez 20 yennel emelné meg személyenként a költségeket. A szállítás anyagi részének lebonyolítására a következő javaslatot tette: Nem kell semmiféle szerződést aláírni, elég, ha a misszió vezetője ideiglenes elismervényt állít ki, amely a teljes szállítási költségek yenben történő lefizetése ellenében 4. osztályú jegyként fog szerepelni, s amely biztosítja a hazatérők számára a 4. osztályú utasokat megillető körülményeket.¹⁵⁹

Ez a megoldás elfogadhatatlan volt a misszió számára, hiszen a hazatérőknek Vlagyivosztokból Sanghajba szállítása, illetve Marseille-től a magyar határig való utaztatása nemcsak hogy jelentősen megemelte volna a költségeket, hanem olyan bonyolult szervezési munkálatokat jelentett volna, amelyet a 3 tagra bnvadt misszió semmiképpen sem vállalhatott.

Dell'Adami százados elhatározta, maga utazik Sanghajba, hogy ott személyesen folytasson tárgyalásokat egy megfelelő szállítóhajó béreléséről.¹⁶⁰

1921. július 23-án a Sanghajban tartózkodó Dell'Adamit helyettesítő Lehoczy István a vlagyivosztoki irodából örömmel értesíthette a Pervaja Rjecska-i táborn, hogy a misszióvezető Sanghajból érkezett távirata szerint a hazaszállításra váró magyarokat az amerikai CHINESE SEA (CROOK) nevű hajón fogják hazavinni. „Ezen ügyben a szükséges szerződés a hajós társasággal megkötött. A hajó augusztus közepén indul, minden valószínűség szerint Vlagyivosztokból” — hangzott a régen várt jó hír.¹⁶¹ Nemsokára ismertté váltak a szerződés részletei is. A hajó indulásának tervezett ideje: 1921. augusztus 15., a hadifoglyokért fizetendő szállítási díj fejenként 275 yen.¹⁶²

Július végén a Magyar Vöröskereszt Missziója arról értesült, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság az általa a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött alap maradványait az utolsó szállítmány hazatérésének finanszírozására kívánja fordítani.¹⁶³ A Bizottság döntése igen kellemesen érintette a missziót, amely már felkészült arra, hogy az utolsó hazatérőket saját költségén kell hazaszállítania. Dell'Adami Géza New Yorkba küldött köszönőlevelében így hálálkodott: „Ez a tény (ti. a Bizottság ajánlata) igazán boldoggá tett, mivel nem is álmodtam, hogy missziónk munkája ilyen szerencsés befejezést nyer”.¹⁶⁴

Augusztus elején az Amerikai Bizottság 30 000 dollárt utalt át Dell'Adami százados nevére, amelyet ő 61 650 yenre váltott át. Ez az összeg 275 yen egy főre eső szállítási költség esetén 224 ember hazautazását fedezte.¹⁶⁵ Az érintett három nemzet fiai közül 1921. augusztus elején 147 magyar, 66 osztrák és 20 galíciai várta még hazaszállítását Vlagyivosztokból, összesen 233 ember. Mivel az áttalt összegből nem telt volna valamennyiük elszállítására, Dell'Adami Géza elhatározta, hogy arányosan vált belőle az egyes nemzetek számára hajójegyét. Így utazott haza 139 magyar, 65 osztrák és 20 galíciai, azaz újabb 224 hazatérő amerikai pénzen.¹⁶⁶ A többiek útját az illetékes missziók fizették.

A Magyar Vöröskereszt Missziója 1921. augusztus 15-re felkészült a hazautazásra, azonban augusztus 16-án értesítés érkezett, hogy a CHINESE SEA,

159 Uo.

160 Dell'Adami szds. 1921. július 8-án kért vizumot a kínai hatóságoktól a Sanghajba utazáshoz. HL Hdf. gy. MVKM 997—998/1921.

161 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska 18/1921.

162 HL Hdf. gy. MVKM 1063/1921.

163 HL Hdf. gy. MVKM 1055/1921.

164 HL Hdf. gy. MVKM 1096/1921.

165 HL Hdf. gy. MVKM 1249., 1251/1921.

166 HL Hdf. gy. MVKM 1165/1921.

vagy ahogyan újabban nevezték, a CROOK csak augusztus 23-én indul Manilából és csak szeptember elején várható Vlagyivosztokba.¹⁶⁷ A Vlagyivosztokba késve érkező hazatérők újabb haladékokat kaptak.

A CROOK 1921. szeptember 4-én érkezett a vlagyivosztoki kikötőbe, ahol addigra már 335 különböző nemzetiségű hadifogoly várta az elszállítást, mégpedig 156 magyar, 53 német, 8 török, 10 román, 39 lengyel (galíciai) és 69 osztrák.¹⁶⁸

Mivel a CROOK-kal a magyar misszió is hazatért, a Honvédelmi Minisztérium rendelkezése értelmében a visszamaradt magyar állampolgárok érdekeinek védelmét a Német Vöröskereszt Missziójának adta át, melynek hatáskörébe kizárólag csak a magyar hadifoglyok nyilvántartása, részükre útlevel-igazolványok kiadása tartozott, de semmiféle segély kifizetésére, vagy a hazaszállítással kapcsolatos intézkedésre nem volt joga.¹⁶⁹

Az utolsó magyar hazatérő csoport 1921. szeptember 9-én mondott búcsút a kelet-szibériai partoknak, hogy 61 napos hajóút után újra Európa földjére lépjen.¹⁷⁰

A Dell'Adami Géza vezette csoport november 18-án érkezett a csóti leszerelő táborba, ahonnan még aznap folytatta útját Budapestre, ahol a csoport még együtt levő tagjai is szétszéledtek. Ezzel végérvényesen befejezte munkáját a Magyar Vöröskereszt Missziója, amely Dell-Adami Géza számításai szerint 1920 júniusa és 1921 szeptembere között mintegy 13 000 magyar Kelet-Szibériából való hazatérését segítette elő.¹⁷¹

Ezt a teljesítményt igazán csak Felix Warburg, az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elnöke szavainak tükrében lehet értékelni, aki a Bizottság munkájáról szóló zárójelentésében ezt írta: „Midőn hozzáfogtunk a hazaszállítási művelet végrehajtásához, el sem tudtuk képzelni, hogy egyetlen kormány se támogatson bennünket. Valójában alig segítettek többel, mint be nem avatkozással.

Azt hiszem, helyesen járok el ha kijelentem, hogy e feladat megoldásához nem lett volna bátorságunk, ha eleinte tudtuk volna ezt. Nem rendelkezünk más fegyverrel, mint a jótékonyság szerény forrásával, amelyet a korábbi igények alaposan túlterheltek már.”¹⁷²

Антила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ИЗ ВОСТОЧНОЙ СИБИРИ В 1919—1921 ГГ.

Резюме

В конце первой мировой войны венгерские военнопленные, находившиеся в Восточной Сибири, оказались в весьма беспросветном положении. Возвращение на родину своими силами вследствие обстановки гражданской войны в России и неизмеримо огромных расстояний для

167 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska 28., 33/1921.

168 HL Hdf. gy. MVKM 1223/1921.

169 HL Hdf. gy. MVKM 1063., 1271/1921.

170 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska sz.n. táborparancs 1921. szeptember 8.; uo. Csót T/58/1921. november 10—20.; uo. Keleti pályaudvari fogadó bizottság Kt. 48/1921.

171 Dell'Adami a CROOK-on írt jelentése szerint a misszió 8126 magyar állampolgárt juttatott haza, s ezen kívül mintegy 5000 az elcsatolt területekre való magyar hazatérését segítette elő. OL K.73. 42. tétel 41652/1920. a. sz. 43027/1922. i. sz., K.73. 3. tárgyi dosszié (a min. biz. a hadifoglyok ügyeinek intézésére 1921. december 7-i ülésének jegyzőkönyve).

Könyvében a misszió tevékenységének mérlegét 8124 magyarországi férfi, 191 nő és gyermek, valamint 4874 a trianoni határokon túlról való magyar hazasegítésében vonta meg. Dell'Adami: 178. o.

172 Dell'Adami: 205. o.

них было почти невозможно. Лишь хорошо организованная спасательная акция, располагающая большими финансовыми средствами, могла бы оказать им помощь. Для этого однако было необходимо разрешение и поддержка держав антанты, чем побежденная и повергнута в состояние экономической разрухи Венгрия не располагала.

Весной 1920 года Мирная конференция разрешила наконец выезд одной миссии во Владивосток в целях возвращения венгерских военнопленных на родину. Однако расходы, связанные с транспортировкой пленных, должны были покрываться Венгрией. Так как правительство Венгрии не располагало необходимым количеством валюты, венгерская делегация сначала выехала в Соединенные Штаты, где ей удалось заполучить поддержку американских благотворительных обществ. Около 1 миллиона долларов поступило в кассу Комиссии по репатриации, учрежденную в Америке в интересах переправки на родину венгерских, австрийских и галицийских военнопленных.

Этими деньгами венгерская миссия не могла распоряжаться свободно, кроме того миссия имела с собой примерно 40 000 швейцарских франков, когда в июне 1920 года она прибыла во Владивосток. Задачей миссии было собрать, снабдить продовольствием и на зафрахтованных транспортных судах морским путем доставить несколько тысяч венгров из Восточной Сибири на родину. На основании сохранившегося архива миссии и мемуаров руководителя миссии капитана Делл Адами в статье излагается эта длившаяся более одного года история, в ходе которой несмотря на серьезные финансовые и политические трудности, а также разногласия, имевшиеся между Американской Комиссией по репатриации и уполномоченного Лиги наций, также занимавшегося делами по переправке военнопленных в Европу, 13 000 венгерских военнопленных смогли вернуться на родину из Восточной Сибири.

Attila Bonhardt

DIE REPATRIERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN AUS OST-SIBIRIEN, 1919—1921

Resumee

Am Ende des Ersten Weltkrieges geraten die ungarischen Kriegsgefangenen in Ost-Sibirien in eine aussichtslose Lage. Die Heimkehr aus eigener Kraft war für sie wegen der Bürgerkriegsverhältnisse in Russland und wegen der unermesslichen Entfesselung fast unmöglich. Nur eine gut organisierte, kapitalkräftige Rettungsaktion hätte ihnen helfen können. Dazu waren die Genehmigung und die Unterstützung der Ententemächte nötig, über denen hat aber das besiegte und wirtschaftlich zugrunde gegangene Ungarn nicht verfügt.

Im Frühling 1920 genehmigte schließlich die Friedenskonferenz die Ausreise einer Mission nach Vladjwostok um die Kriegsgefangenen zu repatriieren. Für die Kosten des Transports mußte aber Ungarn sorgen. Da die Regierung über genügend Menge von Valuta nicht verfügte, reiste die ungarische Mission in die Vereinigte Staaten, wo es ihnen gelungen ist, die Unterstützung der amerikanischen Wohltätigkeitsvereine zu gewinnen. Etwa 1 millionen Dollar sind in die für die Repatriierung der ungarischen, österreichischen, und galizischen Kriegsgefangenen aufgestellte Kasse des Amerikanischen Repatriierungskomitees eingeflossen.

Mit dieser Summe — worüber sie nicht disponierte — und mit den etwa 40 000 schweizer Franken, die sie von zu Hause mit gebracht hat, kam die ungarische Mission im Juni 1920 in Vladjwostok an. Sie hatte die Aufgabe, die Tausende von Ungaren in Ost-Sibirien zu versammeln, mit Lebensmittel zu versorgen und an Bord von Mietschiffen über Weltmeere nach Hause zu befördern. Aufgrund des erhalten gebliebenen Archivs der Mission und der Erinnerungen von Hauptmann Dell Adami, dem Leiter der Stelle macht uns die Studie mit der Geschichte des mehr als einen Jahres bekannt, während dessen — trotz der schweren finanziellen und politischen Schwierigkeiten und der Gegensätze zwischen dem Amerikanischen Repatriierungskomitee und dem sich auch mit der Transportierung der Kriegsgefangenen nach Europa beschäftigenden Beauftragte des Völkerbundes — etwa 13 000 ungarische Kriegsgefangenen aus Ost-Sibirien heimkehren konnten.